

GOVERNMENT OF INDIA

File No.

विभाग
सं. १०११

खण्ड
Volume

टिप्पणियाँ/पत्राचार
NOTES/CORRESPONDENCE

PANJABI SECTION

विषय
Subject

DBA's letters received back

ਸਭ ਹਕ ਨਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੋਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ ।
ਭੋਖੇ ਆਇਆ ਸੀ ਆਪ ਖਲੋਇਆ ।

ਸੁਦੇਸ਼ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਲੜੀ ਨੰਬਰ ੨੨

ਗੌਰਵਤਾ ਆਯੁਰਵੇਦ

Sublimity of Ayurveda

ਅਰਥਾਤ ਸੁਖ

ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਰਿਸ਼ਿਤਾ ਵੀ ਉਤਮਤਾ ਅੰਦਰ, ਚਮਤਕਾਰੀ ਦਵਾਈ
ਦੇ ਨੁਸਖੇ, ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਦਿ
ਦਵਾਈਦੀ ਖੋਜ, ਆਦਿ ਦੀ ਦਵਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ
ਆਦਿ ਪ੍ਰਥਮ

ਇੱਕ ਵਰਗਮਾਨ

ਅਖਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

੬੧੬-੬੬ ਸੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ

MO4469 DHAN SINGH Vaidya,

PRINCIPAL COMMISSIONER,

ARNTARAN, (Punjab)

ਮਾਰਚ ਸ: ੧੯੧੮

ਵਧੀਰ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜਾਣੀ ਵਰਗਦਾਰ
ਸਿੰਘ ਮੰਨਸਰ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ।

੧੯੧੮ ਦੇ ੧੦੦੦

ਭੋਗੇ ਗਏ

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता १
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

P

वर्ग संख्या 615.53
Class No.
पुस्तक संख्या M04463
Book No.

एटो गुं/ N. L. 38.

MGIPC-54-59 LNL/64-1-11-65-100,000.

੨੯ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਚਤੁਰ ॥

ਮੁਕ ਦੀ ਬੋਲੀ ।

ਇਹ "ਲੇਖ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਵੈਦਕ ਐਂਡ ਯੂਨਾਨੀ ਡਿੱਬੀ
ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਿੱਲੀ" ਦੇ ਚੌਥੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-
ਸਰ ਜੀ ੧-੨-੩ ਮਾਰਚ ੧੯੧੪ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ
ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨੀ ਅਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੈਦ
ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਸ ਦਾ ਕੁਝ
ਹਿੱਸਾ "ਭਾਰਤਹਿੰਦੂਵੈਦ ਫ ਹਕੀਮ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸ-
ਰ" ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਭੀ ੨੪ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ
ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਦਾਸਜਗੁਰੀ ਕੰਮ ਹੋਵਨ ਤੇ ਮੁੜ ਆਵਨ
ਫਰਕੇ ਸਾਗ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾ ਸਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਏਸਦਾ ਕੁਝ
ਹਿੱਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਭੀ ਉਕਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ
ਡਾਕਟਰ ਮੇਜਰ ਸਰਜਨ ਮਿਸਟਰ ਥਾਮਸ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ.
ਅਲਾਬਾਦ ਨਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੈਦ ਹਕੀਮ
ਸੰਜਲਾਂ ਨੇ ਏਹ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ
ਕੀਤੀ ਏਥੇ ਤਕ ਕਿ ਕੁਝ ਸੰਜਲ ੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਏਸ
ਲੇਖ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਸਤੇ
ਸ਼੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜੀ ਅੱਪੜੇ, ਅਤੇ ਪੱਛਤ ਦੀਨਾਂ ਨਾਥ ਜੀ
H. P. S. L. & L. Punjab Ayurved Bhushan and A. K.
& G. Madras Professor D. A. V. College, Lahore
ਆਦਿ ਸੰਜਲਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਛਪਵਾਕੇ ਜਾਂ ਨਕਲ ਕਰਵਾਕੇ
ਫਿਜਲ ਵਾਸਤ ਜਗੁਰੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਗਤਾ ਭਰੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ
ਲਿਖੀਆਂ। ਏਸੇ ਤਾਅ ਤੇ ਸੰਜਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ
ਹੀ ਏਹ ਲੇਖ ਛੇਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੌਥੇ ਸੰਸਕਰਨ (ਪੰਨਾ ੩)

ਦਾਸ-ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ

ਮਾਰਕ-ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦਿਨ ਯਾਤਰਾ ਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਨਾਮੀ ਜੀ ਕੀ ਚਤੁਰ

1415

615-53

M0446

ੴ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਭਤ ਹ ॥

ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ, ਵਿਚਾਰਾ ਬੁਝਨ, ਬਹੁਰਗੇ
ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸੱਜਣੇ ।

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ੨
ਵਿਚਾਰਨ, ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਵੇਦ ਅਤੇ ਹਕੀਮ, ਸਰਬ
ਕੁਟ ਸੰਪੰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਸੁਭਾਭਿਮਾਨ ਹੋ ਰਹੇ
ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਦਾਸ ਦਾ ਖੜੇ
ਹੈ ਕੇ ਵਜਾਖੜਾ ਕਰਨਾਂ ਬਾਨਕ ਪਣ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ
ਤਰਾਂ ਬਹੁਰਗਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਧਾ ਹੀ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ
ਵਾਸਤੇ ਉਤਸਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਕੁਝ
ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸੱਜਣਾਂ ਵਲੋਂ ਦਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਉਤਸਾਹ
ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਸ ਦੀ ਕੁਝ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ
ਸ਼੍ਰੀ ਜਗੁਰੀ ਕਿ ਅਜੇਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਦੇ
ਕੇਂਦਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ
ਇਕੱਠਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਵਜਾਖੜਾ ਪੰਜਾਬੀ
ਭਾਈ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਤਦ ਵੱਡੀ ਘਾਟੇ ਵੀਦੀ ਕੱਲ
ਹੈ, ਸੋ ਆਸ ਹੈ ਬਹੁਰਗ ਸੱਜਣ ਏਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ
ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ
ਸੁਣਨਗੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਵਿਚਾਰ
ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਬੁਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨਗੇ ।

ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸੱਜਣੇ ! ਸਦੇਸ਼ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ
ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਸਾਥੀ
ਵਿਚਾਰਨ ਸੱਜਣ ਇਸ ਸੇਜੀ ਭਰਾਂ ਜਾਣਦੇ, ਹਨ ॥

ਜਦ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਸੋਭਾਲਕ
 ਦਾ ਨਿਹਕਲੀਕ ਮੂਰਯ ਅਸਤਾਰਲ ਵਿੱਚ ਅਸਤ
 ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਲੱਛਮੀ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹ ਦੇਖੀ
 ਵੱਲ ਦੀ ਚਾਲ ਫੜ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੂੰਹ
 ਮੋੜਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ
 ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਗਿਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਰਤਾਪ
 ਘਟਿਆ ਤੇ ਉੱਪਰਬਲੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ
 ਹੱਲਿਆਂ, ਮਕਾਬਲੇ, ਅਤੇ ਮੇਲ ਜੋਲ ਨਾਲ ਆਤਮ
 ਵਿਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ ਹੈ ਤਦ
 ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ ਨੀਤੀ, ਸਭਾ ਨੀਤੀ,
 (ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਮੁਯਾਦਾ) ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੀਤੀ
 ਵਿੱਚ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਤੋਂ ਚਰਾਤ੍ਰੀ
 ਰਾਵ, ਜਤ, ਸਤ, ਦਯਾ, ਖਿਮਾਂ, ਸੀਲ, ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ
 ਬੁਟ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਪਾਏ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਨਬਟ ਜੋਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਪਾ ਧਾਪ,
 ਬੁਟ ਫਿਰਕੇ ਖੇਦੀ, ਪਖੁਪਾਤ, ਸਾਰਥਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ
 ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ
 ਵਿਚਾਰਾਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਲੀਮ ਜੋਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ
 ਚਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ ਅਤੇ
 ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਮਾਨਨੀਯ ਸਾਡੇ ਚਕਿਤਸਾ
 ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (ਵੇਦਕ ਦੇਸੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿੱਚ) ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੇ
 ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ) ਦੀ ਅਤੀ ਮੰਥ ਬਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ
 ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ
 ਸਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆਂ ਵੱਲ
 ਵੱਡੇ ਹਿਫ਼ਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ੂਬ ਦੇਰ ਯੁਕਾਇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੋ ਚੰਦ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਰ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ
ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ ॥

ਸਨਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜੇ ਅਰ ਭਾਰਤੀ ਸਭਾਸ਼ੁ-
ਭੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵਿਚਜਾਈ ਸਭਤਰਾਂ
ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਸੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ “ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ”
ਦੀ ਵਿਚਾਜੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ
ਰਾਜ ਭਵਨ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਅਰ ਘਰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਥੀ
ਜੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਹਿਕਮਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣੁ ਸਨ,
ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖਣ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ,
ਜੇਹਾ ਕਿ ਅਸਟਾਂਗ ਹਿੰਦੂ (ਬਾਯਾਭਟ ਸਿੰਹਿਤਾ) ਦੇ
ਸ਼ੁਧ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ:—“ਵਿਖ ਮਿਲੇ
ਕਾਕਲ ਪਤਲੇ ਜੇਹੇ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਅਤੇ
ਫਿਰਕੇ ਰਿੱਝਦੇ ਹਨ, ਝਾੜੇ ਰਿੱਝੇ ਹੋਏ ਵੇਹੇ ਭੱਤ ਦੀ
ਤਰਾਂ, ਬਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਮੌਰ ਦੇ ਕੰਠ ਦੀ ਤਰਾਂ ਲੀਕਾਂ
ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣੀਆਂ, ਬੱਬਾ ਜੇਹਾ ਪੁੰਨਾਂ ਉੱਠਣਾਂ, ਤੇਲ ਵਿਚ
ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੇਦ ਪੈਣ ਜੇਹੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਸਣੀ । ਏਸੇ ਤਰਾਂ
ਹੋਰ ਹਰਤਰਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇਸਾਰ
ਹੀ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਲੀ ਜੇਹੀ ਰਸਾ, ਮੰਦੀ ਸ਼ਕਲ,
ਅਰ ਭੀੜੀ ਸੁ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੋਸਲੂਣੀਆਂ
ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬਹਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਭਰੀਆਂ
ਕੋਈਆਂ ਲੀਕਾਂ ਬਲਬੁਲਿਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ
ਹਨ । ਸਾਥ ਭਾਸੀ ਵਿੱਚ ਬਹਰ ਮਿਲੇ ਤਦ ਉਹ
ਖੰਡੇ ਜੇਹੇ, ਬਦਬੂਧਾਰ, ਕਰੂਪ, ਬੇਰਸ ਤੇ ਸਭੇ
ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਾਸ ਦੀ ਤਰੀ ਵਿੱਚ ਨੀਲੀਆਂ
ਪਾਣੀਆਂ, ਸੁੱਧ ਵਿਚ ਤਾਂਝੇ ਰੰਗੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਚਹੀ

ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਭਾਹ ਦੀਆਂ, ਦਹੀਂ ਦੀ ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ
 ਪੀਲੀਆਂ, ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਧਾਰੀਆਂ
 ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਕਾਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਸ਼ਹਰ
 ਵਿੱਚ ਸਬਰ, ਤੇਲ ਵਿਚ ਬੋਹੜੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ,
 ਅਤੇ ਸਲ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਜੋਹੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ
 ਦੇਖਕੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਅੰਨ ਜਲ
 ਭੋਜਨ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸ਼ਹਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਆਦਿਕ,
 ਜਿਸਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਸ਼ ਭਰਨ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਭੀ ਚੰਗੀਤਰਾਂ
 ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕ ਭੀ ਅਯਸ਼ਕ
 ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਕਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸ਼ਹਰੀਲੇ ਹੋ ਕੇ
 ਅੰਨ ਜਲ ਵਾਯੂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਣਾ ਦੇ ਜੋਹ
 ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਸੁਖਾਲੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਕੁਰਸੇ ਭੇਦ ਸਦੇਸ਼ੀ
 ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਭੀ ਹੋਰ ਉੱਨਤੀ
 ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜੇਹਾ ਕਿ
 ਸ੍ਰੀ ਧਨੰਤਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ ਸੰਹਿਤਾ ਦੇ
 ਕਲਪ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ
 ਸੰਪੂਰਣ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਆਭਾ: ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਦਮਕ,
 ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ,
 ਤਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਭੀ ਸਾਰੇ
 ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਹਾਨ ਉੱਨਤਿ
 ਸਰਬਕੁਲ ਭਰਪੂਰ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸੰਤਾਂ ਦੀ
 ਆਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਖਣਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਆਸਰਾ ਸਮਝਿਆ
 ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਰ ਹਰ ਇੱਕ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਏਸਦੇ
 ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਅਖਾਵਤ ਹੈ ਕਿ “ਸਤਿਜੁਗ
 ਸੁਖਿਭ, ਕ੍ਰੇਰਾ, ਏਨਾਂ ਚਿੰਤਾਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ

[ਫੋਰਵਰਡ ਆਯੂਰਵੇਦ]

9

ਬੌਧੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ" ਇਸਦਾ ਭਾਵਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹਨੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਬੇਜਾਨ ਵਾਨ ਸਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਨਾਂ ਮਿਥਣਾ ਅਗਰ ਵਿਹਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਂ ਦੋਖ ਵਿਕਰ ਕੇ ਰੋਕ ਹੋ ਸੱਕਣ। ਸੂਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਖਾਸਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਆਯੂਰਵੇਦ ਦੀ ਵੈਛ ਅੱਠ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਲਾ ਅੰਗ ਅਰਥਾਤ ਹਿੱਸਾ:-

੧-ਸ਼ਲਯ ਤੰਤ੍ਰ (SURGERY ਜਰਾਹੀ)

ਹੈ। ਸ਼ੁਸ਼ਤ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਪਹਲਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਆਯੂਰਵੇਦੀਯ ਖਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਲਯ ਤੰਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਚੀਰਨ, ਪਾੜਨ, ਫਿਰਾ ਵੇਧਨ, ਚਾਹ ਕਰਮ ਆਦਿ ਦੁਵਾਰਾ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਲਯੇਤ੍ਰ ਨਾਰੀਯੇਤ੍ਰ, ਅਰਥੇਯੇਤ੍ਰ, ਵਸਤੀਯੇਤ੍ਰ, ਸ਼ਲਾਕਾਯੇਤ੍ਰ, ਨਾਰੀਸ਼ੁਣਖਾਲਨਯੇਤ੍ਰ, ਬੁਣਪ੍ਰਖਾਲਨਯੇਤ੍ਰ, ਅੰਗੁਲੀ ਤਾਣਯੇਤ੍ਰ, ਕੰਕ ਮੁਖ, ਸਿੰਧ, ਚਿਖਨ, ਗਾਕ, ਜਰਖ, ਵਜਾਘ, ਸ੍ਰਾਨ, ਭਿੰਨ ਰਾਜ, ਵਿਕ੍ਰਮੁਖਯੇਤ੍ਰ, ਕੁਝ ਸ਼ਿਕ੍ਰਯੇਤ੍ਰ, ਅਸਮਰੀ ਹਰਣਯੇਤ੍ਰ। ਛੇਦਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਦੰਭ ਲੇਖਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸ਼ਲਾਕਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਕਰਤਰੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਕਰਣ ਛੇਦਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਬੁਝੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਮੂਖ ਗਰਭਾਹਰਣਯੇਤ੍ਰ, ਅਸਥੀਭਰਣ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਮੂਖ ਗਰਭ ਵਿਭੇਚਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸ਼ਿਰਭੇਦਨ, ਕਰਤਾ, ਮਸਤਕ ਆਹਰਣ, ਜਲੋਦਰਯੇਤ੍ਰ, ਆਦਕ ਚੀਰਨ ਭਾਸ਼ਨ ਆਦਿ ਹਥਯਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰ ਵਰਤਾਏ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਕਵਿਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਕਣ ਨਾਥ ਸੇਨ ਅੰਮ. ਦੇ

ਮਿਲ. ਐਮ. ਐਸ. ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਧ ਕਰਿ ਭੁਖਲ
 ਕਲਕੱਤਾ ਨਿਵਾਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਿਭੀਯ ਵੈਦਕ ਸਿੰਮਲਨ
 ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ
 ਸੰਦੇਸ਼ੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲੰਦਰ, ਪਥਰੀ ਆਦਿ
 ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕਰਕੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ
 ਜੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ, ਸਸਤ੍ਰ ਸਾਹਮਣੇ
 ਰਿਖਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਤਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤੇ ਆਯੁਰਵੇਦ
 ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੱਸੇ ਭੀ ਸੁਣੇਂ ਗਏ ਹਨ। ਸਸਤ੍ਰ ਸੰਘਤਾ
 ਵਿੱਚ ਦਸੇ "ਸਿੰਘਾਸ਼੍ਰ ਯੰਤ੍ਰ" ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ
 Lion forceps (ਲਾਇਨ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ,
 ਵਜਾਘਰ ਮੁਖ, ਮਿਗ ਮੁਖ, ਮਧਜਾਰੀ ਮੁਖ, ਚਿੱਲੀ ਮੁਖ
 ਆਦਿ ਭਾਰੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਅੰਭ ੨
 ਤਰਾਂ ਦੇ Tooth forceps (ਟੂਥ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ
 ਵਲਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਿਪਾਸ਼੍ਰ ਆਦਿ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਰਾਂ ਦੇ ਯੰਤ੍ਰ
 ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ Curved Scissors (ਕਰਵਡ ਸਿਸਰਸ)
 ਨਾਲ ਵਲਦੇ ਹਨ। ਕੇਂਚਵਾਸ਼੍ਰ ਯੰਤ੍ਰ Scissors (ਸਿਸ-
 ਥਰਸ) ਨਾਲ ਵਲਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਪੰਜ ਤਰਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਕਰ-
 ਫ਼ਰੀ ਯੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪਹਲੇ ਦ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ Ortery for ceps,
 mice toothed (ਆਰਟਰੀ ਫੋਰ ਸੈਪਸ ਮਾਈਸ ਟੂਥਡ)
 ਨਾਲ ਤੀਸਰਾ Throat for ceps (ਥ੍ਰੋਟ ਫੋਰ ਸੈਪਸ)
 ਨਾਲ ਚੌਥਾ Aligator jaw action throat for ceps (ਅਲੀ-
 ਗੇਟਰ ਜਾ ਅਕਸ਼ਨ ਥ੍ਰੋਟ ਫੋਰ ਸੈਪਸ) ਨਾਲ ਅੱਧੇ
 ਪੰਜਵਾਂ Bone Pliers (ਬੋਨ ਪਲਾਇਰਸ) ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ
 ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ
 ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਭੀ

[ਭੈਰਵਤਾ ਮਾਯਾਵਰੋਚ]

ਵਧੇਰਾ ਚਾਨਣਾ ਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚਦੱਖ ਪਰਜਾ ਪਤੀਦਾ ਬੱਦਿਲਾ ਹੋਯਾ ਸਿਰ ਅਸੁਨੀ ਕੁਮਾਰਲਾਲ ਯੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਜੋੜਿਆ । ਪ੍ਰਥਮ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਅਸਲੀ ਉਂ ਸਮਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ । ਨੌਤ੍ਰ ਚੀਨ ਭਗ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਨੌਤ੍ਰ ਬਣਾਏ ਗਏ । ਬਿਧ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਚਰਚਾ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਭੀਤਾ ਅਰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਤੋਂ ਨੁਜਾਖਾ ਕੀਤਾ । ਚਾਧੀਰ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੱਕ ਕੱਟਕੇ ਫੇਰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਆਖ਼ : ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਅਰ ਬਲਯ ਤੰਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਬਦ ਹੋ ਆਯਾਨ ਤੇ ਅੱਜ ਸਭ ਅਲਹੋਲੀਆਂ ਕੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।

੨-ਦੂਜਾ ਬਾਲਾਕ੍ਯ ਤੰਤ੍ਰ (Diseases of the eye, ear, nose, and throat) ਨੇਤ੍ਰ, ਕੰਠ, ਨਾਸੀ, ਮੂੰਹ, ਯਕ ਅਦਿਕ ਰੋਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦੂਸਰਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਬਾਲਾਕ੍ਯ ਤੰਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਥਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਚਿਹ ਕੰਥ ਦੁਮਲਭ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਾਤ੍ਰ ਸੁਸੂਤ ਆਦਿ ਕੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅੱਜ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਸੰਭਾਲਨ ਦਾ ਮਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੰਥ ਵੀ ਐਨਕਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

੩-ਤੀਜਾ ਕਾਯ ਚਿਕਿਤਸਾ (Practice of Medicine) ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਹੈ, ਏਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਭਾਵਾਂ

ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸੁਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਏਸ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਰ ਭੋਯੰਤ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਮੂਨਾ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

੪-ਰੋਗਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿੱਢਤੀ (Treatment of Mental Diseases) ਅਚਯਾਤ ਮਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ— ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ “ਹਿਪਨੋਟਿਜ਼ਮ” (Hypnotism) ਅਤੇ ਸਪਿਰਿਟੂਅਲ ਸਾਇੰਸ (Spiritual Science) ਆਦਿ ਨਾਮ ਇਸੇ ਵਿਚੇਂ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਖਲਾਸਾ ਹਾਲ ਪੁਸਤਕ “ਇਲਮੁਖਿਆਲ” ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

੫-ਪੰਜਵਾਂ ਕੌਮਾਰ ਚਿਕਿਤਸਾ (Midwifery and Diseases of Children) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰਭਾਵਾਨ ਭੈਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ੪-੫ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਦੇ ਬਾਲਕ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਸਫ਼ਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਉਪਾਏ ਪੱਥ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਵਿਅੰਜ ਤੇ ਦਾਸ ਅੰਤ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਮਾਤ੍ਰ ਪੁਸਤਕ “ਜਵਾਨ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ” ਬੁਢ ਕੁ ਸੋ ਸਰੇ ਦੀ ਲਿਖ ਕੁਝਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਕਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਏਸ ਸੰਬੰਧੀ ‘ਕੁਮਾਰ ਤੰਤ੍ਰ’ ‘ਲਾਲ ਚੰਤ੍ਰ’ ਆਦਿ ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ।

੬-ਛੇਵਾਂ ਅਯੁਚ ਤੰਤ੍ਰ (Toxicology) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ੀਵ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਵਿਖਾਂ ਦੇ ਪੁਰਲ ਵਿਤਾਂ, ਕੱਛਣ, ਉਪਾਏ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅੱਗੇ ਤਕ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸੁਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਾਹਿਤ

[ਭੈਰਵਰਾਜਾ ਆਖਦੇ ਹਨ]

੨੬

ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਵਜਾਖਾ ਤੇ ਉਪਾਵ ਆਇਓ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਮਿਸਦਾ ਰੁਬ ਨਮਨਾਂ ਆਪ ਸੁਲ ਚਕੇ ਹੋ।
੬- ਸੱਤਵਾਂ ਰਸਾਯਨ ਉੱਤ ਹੈ, ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ
ਵਿਚਧ ਅਵਸਥਾ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ
ਉਪਾਵ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਏਸ ਵਿਖੇ ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ
ਅਜੇ ਤਕ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ
ਚਿਕਿਤਸਾ ਉੱਨਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੮-ਅੱਠਵਾਂ ਥਾਂਸੀ ਕਰਨ ਤੋਂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਰਧਨ
ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਅਥਵਾ ਲੋਕ
ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਔਖਧੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ
ਵਰਨਨ ਨੂੰ ਥਾਂਸੀ ਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ
ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ ਦੋਸ਼ੀ ਔਖਧੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਅਜੇ ਤਕ
ਭੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਔਖਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਸੰਬੰਧ
ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੋਇਆ ਗਏ ਗੁਜਰੇ
ਪੁਰਖਤੁ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਪੂਰੀ
ਤਰੀਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ
ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੇ ਭੀ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ,
ਥਾਂਸੀ ਕਰਨ ਔਖਧੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਲੀਯ, ਤਾਲ ਮੁਕੀ
ਆਦਿ ਕਈ ਇਕ ਦਵਾਈਆਂ ਹੁਣ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕ
ਭੀ ਵਰਤਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਥਵਾ
ਥਾਂਸੁਰ ਵੇਚ ਦੇ ਅੱਠ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਭੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸੰਪੂਰਨ
ਹੋਰ ਚਿਕਿਤਸਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸੰਤਾਨ ਦੀ
ਮਾਂਡ ਸਮਾਨ ਹਿੱਸੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਚਿਕਿਤਸਾ

ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰਸਿੰਦ੍ਹ ਸੱਤ ਅਰ ਅਥੱਲ ਹੋਵੇ ਪੂਰਬਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੁਦੇਖੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਸ਼ਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਰੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਫਲ ਜਨਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਢੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਰੋਗਤਾ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਧਾਰਮਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਮੁਖ ਰਖੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਸ਼ਰਫ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਫੌਕਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਕੀ ਫੌਕ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਵੇਰ ਰੋਕ ਦੇ ਭਯਾਨਕ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਰਤ ਦੀ ਸੁਦੇਖੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਵਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਦੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਸੁਦੇਖੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਅਰ ਇਸਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਕ ਛੱਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਧਾਰਣ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਅਰਥਜਾ ਭੁਣ ਅਤੇ ਅਘੋਰ ਭਯਾਨਕ ਸੰਪੰਨ ਹੋਵਨ ਤੇ ਖੁਚਾਣੇ, ਬਿਖੜੇ, ਭਯਾਨਕ, ਅਰ ਮਾਰੂ ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

[ਫੌਰਵਰਤਾ ਆਖੁਰਵੇਦ]

੨੬

ਜਿਸ ਦੇਸ ਦੇ ਜਲ ਬਾਯੂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਪਾਲਨਾ ਹੋਈ ਅਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸੇ ਹੀ ਜਲ ਬਾਯੂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਤਪਤਿ ਤੇ ਪਲੀਆਂ ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਸੁਭਾਵ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਾਰਤ ਵਰਤੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਬਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤਨੀ ਸਾਡੇ ਬਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਚਿਨਾਂ ਬੇਅੰਤ ਔਖਪੀਆਂ ਦੇ ਕਜਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਾਂਜੇ ਪਏ ਹਾਂ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਅਜੇਹੇ ਅਚਰਜ ਯੋਜ (ਨੁਸਖੇ) ਹੋ ਵਰਤਾਏ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ ਅਚਰਜਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਜਾਨਣ ਜਨੋਂਦਾ ਵਾ ਭੀ ਕੋਈ ਦਮ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਵੇਦਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਇਹਾਜ਼ੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋਚੋ ਕਿ “ਔਖਪ ਸੰਗ੍ਰਹ ਬਲਪਵੱਲੀ ਦਾ ਕੌਂਬੁਹਲ ਜਲਾਬ ਚਾ ਤੇਲ” ਸਿਨੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨਾਲੀ ਤੇ ਲਗਾਓ ਉਤਨੇ ਦਸਤ ਆਵਨ, ਸਿਨੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਭਾਲ ਤੇ ਅੰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗਾਓ ਚਿਨੀਆਂ ਉਲਟੀਆਂ ਆਵਨੀਆਂ। ਇੱਛਤ ਦਸਤਕਾਰਕ ਜਲਾਬ ਨਾਲ ਸਿਨੀ ਤੇ ਜੋੜੇ ੨ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦੇ ਜਲ ਦੇ ਘੁਟ ਚੁਰੇ ਜਾਵਨ ਉਨੇ ਤੇ ਚਿਓ ੨ ਚਿਸਤਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤ ਆਵੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੁਲਾਬ ਸਾਡੇ “ਆਖੁਰ ਵੇਦੀਯ ਪਾਕਸ਼ਾ ਔਖਪਾਕਤ ਭਰਨ ਚਾਵਨ” ਵਿਚ ਸਫ਼ਾ ਵਿਖਾਏ

ਢੀਢੀਦਾ ਅਤਿ ਵਰਤਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਰਰਕ, ਚਹੇੜੇ, ਆਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਨਸ਼ਵਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ੧ ਵਰਹੇ ਤਕ ਲੈਂਦ ਤੇ ਸਹੇਬ ਵਾਲ ਕਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਕੋਂ ਨੂੰ ਧੌਲੇ ਅੱਟੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕਿੱਥੇ ਤੱਥਾ ਮਿਰਚੀ ਆਇ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਲਗਾਵਨ ਕਰਕੇ ਵਾਰੀ ਦੇ ਤਪ ਹਟ ਜਾਣੇ, ਸਹਦੇਵੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਵਾਰੀ ਦੇ ਤਪ, ਸਹੇਬ ਜਯੀਤੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਿਰ ਦੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਖੁਰਾਣੇ ਤਪ ਹਟਣ, ਸਾਧਾਰਨ ਵਲ ਮਿਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਹਟ ਜਾਣੇ, ਗਾਫ ਸੰਘਾ ਜਾਂ ਮਕੋਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਿਰ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਨੀਂਦ ਆਵੇ, ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਭੰਗ ਘੋਟ ਕੇ ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਹੇਠ ਲੈਂਪ ਕਰਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਖੁਭ ਹੋਵੇ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਣੀਂ ! ਖੀਡਾ ਲੂਣ ਜਲ ਵਿਚ ਘਸਾ ਕੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਬੂੰਦਾਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚ ਰਖਕਾਵਨ ਤੇ ਸਿਰ ਚੁਰਚ ਹਟ ਜਾਵੇ ! ਭੰਮੇਂ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਤੇ ਖਾਮਲਾ ਰੋਗ (ਯਰਕਾਨ) ਹਟੇ, ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਲੂਣ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੰਦਾਂ ਤੇ ਮਲਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਹਟਨ, ਸਰੀਂਹ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਲ ਪਾਵਨ ਤੇ ਦੀਢੀਆਂ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਨਿਕਲਨ ! ਨਿੰਮਿ ਦੇ ਜਾਂ ਛਿੱਡਰੇ ਦੇ ਖੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਸਹਚ ਪਾ ਕੇ ਮੀਰਨ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮ ਨਾਸ ਹੋਵਨ । ਕੁਲਬਾਧਿ ਅਢਿ ਦੇ ਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸਖਤ ਤੋਂ ਸਖਤ ਪਥਰੀ ਹਟ ਜਾਵੇ ! ਗੰਧਕ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਪਾਰੇ ਦੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਰਿਕਤ ਹੋਣ ! ਚੰਦ੍ਰਕ, ਵਰਿਕ, ਭਵੀ ਮੁਕੁ ਵਿਚ ਸਭੇ

[ਭੈਰਵਰਾਜ ਆਸੁਰਦੇਵ]

੨੪

ਜਦ ਤੇਲ ਪਕਾ ਕੇ ਵਰਤਨ ਤੇ ਸਭਤਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ
 ਹੀਆਂ ਹਟਨ। ਲੋਧ ਸੱਕ ਤਿਛਲੇ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਘਸਾ ਕੇ
 ਵਰਤਨ ਤੇ ਲਾਲੀ ਆਇਕ ਨੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੋਕ ਹਟਨ,
 ਸਿਨਘਣ ਦੀ ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ, ਜਾਂ ਲੰਬੇ ਦਾ ਜਲ ਨੇਤਰਾਂ
 ਵਿਚ ਘਾਵਨ ਤੇ ਅੰਧਰਾਤਾ ਹਰੇ। ਫਾਕ ਸੀਘਾਂ ਦੀ ਸਫ਼
 ਖੀਸ ਕੇ ਸਸਤ ਘਾਵ ਤੇ ਲਘਾਵਨ ਕਰਕੇ ਪੀੜ ਹਟੇ।
 ਫੁੱਲ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਅੰਧ ਦੀ ਗੁਠਲੀ, ਅਥੀਮ, ਇੰਦ੍ਰ ਜੋ
 ਜਲ ਵਿਚ ਪੀਸ। ਨਾਭੀ ਤੇ ਲੋਪ ਕਰਨ ਕਰਕੇ
 ਜਲੀਸਾਰ ਹਟੇ। ਮਹੀਂ ਦੇ ਕੰਨ ਦੀ ਮੇਲ ਨਾਭੀ ਤੇ
 ਲਘਾਵਨ ਤੇ ਮੁੜ ਜਾਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਪੀਆਂ ਦੀ
 ਸਵਾਰ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਪੀੜ ਤੇ ਨਾਰਵਾ ਰੋਕ ਹਟੇ, ਸਿਖ
 ਭਸਮ ਤੇ ਪ੍ਰਚਰ ਰੋਕ ਹਟੇ, ਬਕੈਨ ਦੇ ਫਲ, ਸਿੰਧ,
 ਅੰਧ ਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਵਰਤਨ ਤੇ ਧਾਤੂ ਸਾਰ ਦੇ ਰੋਕ
 ਹਟਨ। ਕਦੇ ਮੁੜ ਨਾਲ ਤਿਛਲੇ ਦੀ ਫਾਕੀ ਘਾਵਨ ਤੇ
 ਅੰਧ ਬਿਧੀ ਰੋਕ ਹਟੇ, ਸਰਪੰਥੇ ਦੀ ਸਫ਼ ਲੱਕ ਬਿਨੁਲ
 ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੂਤ ਦੀ ਪੀੜ ਹਟ ਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਸਵ ਹੋਵੇ। ਚਿਰ-
 ਚਿਟੇ ਦੀ ਸਫ਼ ਖੀਸ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲੋਪ ਕਰਨ ਤੇ ਅਪਰਾ
 ਜਾਯ (ਜੇਓਰ ਪੈ ਜਾਵੇ), ਨੀਲ ਦੀ ਬੱਗੀ ਦੇਵਨ ਤੇ ਰਕਤ
 ਪ੍ਰਚਰ ਹਟੇ। ਭੀਖ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਲਕ-
 ਕੀਆਂ ਦੀ ਸੁ ਬਚਲਕੇ ਲਕਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਪੁੱਠ ਕੰਢੇ ਦਾ
 ਬੂਟਾ ਕੁਝਲੀ ਇਸਲੀ ਪੁੱਟੇ ਜੋ ਸਫ਼ ਸਾਬਤ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ
 ਯਜਕਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਲਕਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਬਲ ਦੇ ਯਜਕ
 ਘਾ ਰੱਖਣ ਤੇ ਮਿਰਕੀ ਦਾ ਢੋਰਾ ਹਟੇ। ਕਿਸੇ ਸੱਤਰ ਜਾਂ
 ਸਸਤ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜਮਮ ਹੋਕੇ ਲਗੁ ਵਧਦਾ ਹੋਵੇ। ਰਵ
 ਦਿਮਾ, ਪਾਠੀ, ਘਾਟ ਸਾਧੀ ਆ ਕੇ ਸੰਧੂ ਦੇਵੇ, ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੇ।

ਕੁਝ ਜਾਣੇਗਾ। ਉਠਕੇ ਸਿਰਧਾਣੇ ਰੱਖਣ ਤੇ ਹਿਚਕੀ ਹੋਵੇ,
ਉਠਕੇ ਦੇ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਦੀ ਜਾਣ
ਜਾਵੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਿੱਥ ਦੀ ਧੁੰਡੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤ ਸਮੇਂ ਦੀ
ਖੀਜਾ ਹੋਵੇ। ਕੰਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਸ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਲੇਪ ਕਰਨ
ਤੇ ਸਰਪ ਵਿਖ ਨਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਪਟੇਲ ਦੀ ਜਜ਼ ਦੀ ਨਸ਼ਵਾਰ
ਲੈਂਟ ਤੇ ਭਜਾਨਕ ਸਰਪ ਵਿਖ ਦੀ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸੀਰਾ
ਤੇ ਲੂਕ ਵਰਤਨ ਤੇ ਚੌਥਾ ਤਪ ਰਹੇ, ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਤੁੱਕਣੀ
ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵਾਲੀ ਬਵਾਸੀਰ, ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜਜ਼
ਕਾਂਸੀ ਵਿਖ ਪੀਸ ਕੇ ਨਸ਼ਵਾਰ ਲੈਂਟ ਨਾਲ ਮਿਰਜੀ
ਹੋਵੇ ਜਾਵੇ। ਅਰਿੰਭ ਦੇ ਵਰਤਨ ਨਾਲ ਕਰਭ ਦੀ ਰੋਕ
ਰਹੇ। ਭੈਰਵ ਅੰਦਰ ਆਇਕ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਖ ਪਾਵਨ ਤੇ
ਤਪ ਹਟਨ ਪਸੀਨਾਂ ਆ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਇੱਕ ਨੇਤ੍ਰ ਵਿਖ
ਆਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਤਪ ਹੋਵੇ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਖ
ਪਾਇਆ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸ਼ਵਾਰ
ਆਇਕ ਬੇਅੰਤ ਸੋਮਧੀਆਂ ਬਾਰਤ ਵਰਤ ਦੇ ਸੁਦੇਵੀ
ਭਿਕਸ਼ੁਸ਼ਾ ਬਾਸਤ੍ਰਾਂ ਖੰਡਸੈਨ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਵੇਦ ਕਲਪ
ਕ੍ਰਮ, ਰਸਵਾਜ ਸੰਚਰ ਆਚਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਅਭੀ
ਸਿੰਧ ਅਰ ਅਚਰਜ ਕੁਣ ਦੰਸਲ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ
ਕੇਵਲ ਕਥਨ ਜਾਂ ਲਿਖਨ ਆਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਨ ਵਿਖ
ਅਭੀਆਂ ਸਿੰਧ ਹਨ ਤੇ ਵਰਤਨ ਪ੍ਰੀਖਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ
ਹਨ, ਪਿਛਲੇ ਵਰੇ ਦਾਸ ਨੇ ੧ ਪ੍ਰਸਤਕ 'ਕਉ ਪਦਾਰਥ
ਕੁਣ ਮੰਝ੍ਹ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਖ ਸਾਰੇ ਰੱਖਾਂ
ਥੇ ਭਿਲਾਸ ਕੇਵਲ ਕਉ ਦੇ ਦੁਪ, ਚਹੀਂ, ਮੱਖਣ, ਘਿਉ
ਖੁਰ, ਚੌਹੇ, ਸਵਾਹ ਅਰਿ ਨਾਲ ਹੀ ਏਸੇ ਹੋਵੇ ਹਨ, ਇਹ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਉ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਭੀਆਂ ਭੋਜ-ਜਨਕੀ

[ਜੋਰਵਰਾ ਆਗੂਚੌਢੀ]

੧੭

੧੮੯੨ ਵਿੱਚ ਬੋਟਾ ਕੀਤੀ ਕਈ ਸੀ ਅਰ ੨੫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਮੁਨੇਮਾਤ੍ਰ ਯੋਗ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਸਬੋਭਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸ ਕਮਲੀਸ ਦੀ ਬੋਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਰਕ ਸੀਰਿਤਾ ਦੇ ਕਲਪ ਅਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਲਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਲ ਪਾਥਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਚੰਕਾ ਜੁਲਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰ ਸਿਕ੍ਰਹ ਵਿਚ ਇਕ ਜੁਲਾਬ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਥ ਵਿੱਚ ਰਖਣ ਤੇ ਚਸਤ ਅਥ ਚਲੇ ਤੇ ਲਕਾਬਨ ਤੇ ਉਲਟੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਗੁਪਤ ਪੁਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਸੁਖਾਲੇ ਤੇ ਅਚਰਜ ਇਲਾਜ ਹਨ, ਪਰ ਵਰਤਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਿਧੀ ਦਾ ਕਯਾਨ ਹੋਵੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਭੇਂ ਭੋਈ ਬਿਓਸੀ ਚਿੱਰਤਸਾ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਜੇਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਦੇਖੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਮੀ ਇਲਾਜ 'ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਮਾਸਕ ਪਸ਼ੂ' ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭਾਚ ਦੇ ਵਿਗਾਹ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਦਾਸ ਨੇ ਵਰਸਾ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਸੁਦੇਖੀ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਜੋਰਵਰਾ ਪੁਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਨਮੁਨੇ ਦਾਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਿਸ ਵਿੱਚ ਭੀ ਦੱਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਇਕ ਵੇਰ ਸੋਜਣ ਦੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਸਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਅਨਮੁਲੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸ਼ਿਕਰੇ ਰੁਪਏ ਲੱਗਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਸਖੇ "ਮਟਰਪੁਸ਼" "ਸਰਣ ਬੀਰ ਮਾਲਤੀ" "ਚੰਦੋਦਯ" "ਅਸੀਤ ਭਿਕਾਰ" "ਮ੍ਰਿਗਯ" ਅਦਿਕ (ਨੁਸਖੇ) ਦੀ

ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਵਰਤ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਭਸਮ, ਵਰਤ ਸੋਨੇ ਦੇ, ਮੋਤੀ, ਕਮਬੂਰੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਇੰਮਿਤਰਾਂ ਸੇਂਕਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੀਆਂ ਭੋਭਾਂ ਦੀਆਂ ਚਵਾਵਾਂ ਜੇਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਮੋਹਬੱਧਰਸ” ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਰਸ ਧੂੜਕੇ ਜਾਂ ਕਲੇ ਦਾ ਰਸ ਸਿਲਾਸੀਤ ਮਿਲਾ ਕੇ। ਮਕਰ ਧੂੜ ਰਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੌਂਬ ਬਟਿਕਾ। “ਸੁਚਣ ਬਸੰਤ ਮਾਲਤੀ ਰਸ” ਦੇ ਬਦਲੇ ਯੋਧੀਤੀ ਭਸਮ ਕਲੇ ਦੇ ਰਸ-ਵਿਚ ਸ਼ਹਦ ਪਾਕੇ ਚੰਸ ਨਾਲ। ਬਸੰਤ ਤਿਲਕ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆਦਿਕ ਗੁਣਕਾਰ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਡਾਕਟਰੀ ਚਵਾਵਾਂ ਵੱਲ ਈ ਸਦ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਰਤ ਦੀਆਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਵਾਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਤ ਆਦਿਕ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ ਪਿੱਛੇ ਨੱਥੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਔਖਦੀਆਂ ਹੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਐਲੇ ਪੈਬਕ (ਵਰਤ ਮਾਨ ਡਾਕਟਰੀ ਰਿਕਿਤਸਾ) ਵਿੱਚ ਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁਪਯਾਂ ਦੀਆਂ ਚਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਅਣਮਲੀਆਂ ਤੇ ਕੋਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ! ਕੁਝ ਇਕ ਪਸਿੰਧ ੨ ਚਵਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਦਾਸ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਚਵਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋਹਾਕਿ ‘ਫਨੈਸਟੀਨ’ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇਹਰੀ ਮੰਗੀ ਬੁਢੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੰਗ ਜਲਾਹ ਦਾ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਟਿੰਕਰਕ-ਘਾਯੋਂ ਭੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਸੱਬਬ (ਦੋਲਾਬਾ) ਰਸੋਂ ਤੇ ਇਕ

[ਯੋਗਵਤਾ ਆਧੁਰਵੇਦ]

੧੬

ਇਕ ਤੋਲਾ, ਅਥੀਮਾ ਮਾਸ, ਸਿਰਕਾ ਪੰਜ ਤੋਲੇ ਮਿਲਾਓ।
 ਕੈਸਕੇਰਾ ਸੈਕਤੋਰਾ ਜੇਹਾ ਤੇਸੇ ਦਾ ਰਸ ਪਕਾ ਕੇ। ਕੁਨੀਲ
 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਲ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਸਤ, ਜੀ
 ਕੁਲਸੀ ਪਤਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਮੀਚਕੇ ਦੀ
 ਫਿਰੀ, ਅੰਟੀ ਪਾਈਰੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ
 ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੁਸ਼ਤਾ ਕਲੀ ਦਾ, ਏਹ ਅੰਗੂਰੀ ਦਵਾ
 ਦੀ ਤਰਾਂ ਕਮਥੋਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ। ਇੰਕ ਲੋਸ਼ਨ ਦੇ
 ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੇਦਾ ਸੌਂਕ ਤ੍ਰਿਵਲ ਦੇ ਸਲ ਵਿਚ ਘਸਾ ਕੇ।
 ਸੂਰ ਦੇ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁਟਾਸੀਕਲੋਰਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾ-
 ਬਲੇ ਫਿੱਲ ਹਰਜ ਤੇ ਪਾਨ ਜੜ੍ਹ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ।
 ਕਾਰਬਾਲਕ ਟੁਥ ਪੋਥਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖੜੀਆ ਮਿੱਟੀ,
 ਕੁਟੁਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੇ ਕੇ ਹਾਥਮੇ ਵਾਸਤੇ ਸੋਢਾ ਮਿੱਟੀ,
 ਟਿਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੁੰਬ, ਰਸ ਨਿੰਬੂ ਤੇ ਦੇਸੀ
 ਨਿਮਕ ਦੀਆਂ ਚੋਲੀਆਂ, ਅਮੋਨੀਆ ਕਲੋਰਾਈਡ
 ਕੰਪੋਂਡ ਟਿਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁਲਠੀ, ਕੋਂਦ ਕਤੀਰਾਤੇ
 ਕਿੱਕਰ, ਨਸ਼ਾਸਤਾ, ਤੇ ਮਿਸਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਲੀਆਂ,
 ਲਿਥੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਕੁਲ ਕੁਲਾਬ ਦੇ ਨੁਗਦੇ ਵਿਚ
 ਕੀਤੀ ਭਸਮ ਪੱਥਰਬੋਰਾ ਅਰਗੋਟੀਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਲਾ
 (ਖਰਹਟੀ) ਦਾ ਸਤ, ਫਲਾਈ ਪੇਪਰ (ਮੱਖੀਮਾਰ ਕਾਗਜ਼)
 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੰਧਕ ਦਾ ਛਾਛ ਵਿਚ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਲੇਪ
 ਕਰਕੇ ਵਰਤਨਾ ਇਤ ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਗੂਰੀ
 ਖੁਪਜਾਂ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੋਢੀਆਂ ਦੀਆਂ
 ਸੂਦੇਸੀ ਦਵਾਈਆਂ ਵਰਤ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝਕਾਝ
 ਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਵੇਦ ਹਕੀਮ ਸੰਜਣ ਦੇਖਕੇ ਹਨ।

ਭਾਗਵਤ ਧਰਮ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਮਾਸਤ੍ਰ ਕੋਵਲ

ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਨਤ, ਆਚਰ ਯੋਗ, ਲਾਭ ਦਾਇਕ, ਅਚਰਜ ਕਣ ਭਰਪੂਰ ਹਨ, ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਦੇ ਸੰਪੂਰਣ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਭਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਲੜੀ ਨੇ ਅਤੀ ਉੱਚ ਆਸਣ ਕਾਹਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸਾਖੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਈ ਵਿਦਿਹਾਸ ਵੇਤਾ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਰਬ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਪਰ-
ਚੀਨਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੁਰਾਣੇ
ਰੋਮ ਅਰ ਗ੍ਰੀਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਮਤਾ ਤੇ ਮਸਤ
ਸਨ, ਜਦੋਂ ਹੁਣ ਦੀ ਸਭਜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ (ਬੁੱਧੀ ਮਤਾ
ਦਾ ਕੇਂਦਰ) ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਅ
ਸੂਰਪ ਦੇਸ਼ ਅਸਭਜਤਾ (ਜਹਾਲਤ) ਦੇ ਘੋਰ ਹਨੇਰੇ
ਵਿੱਚ ਵੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ
ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਭਾਸਤ੍ਰ ਸੰਸਾਰ ਭਰਦੇ
ਚਿਕਿਤਸਾ ਭਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਈਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ
ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ
ਦੀ ਹੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦੇਸ਼ ਪਾਸਿਓਂ ਈ ਅਜੇਹੀ ਹੀਨ ਹੋਈ ਹੈ
ਕਿ ਪਾਸ ਪਈਆਂ ਥੀਓਂ ਦੇ ਕਯਾਨ ਦੀ ਈ ਚੰਕੀ ਸੁੱਕ
ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਪਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ
ਵਿਦਿਹਾਸ ਅਰ ਕਿਆਨ ਵਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਚਕਾਰਨ
ਅਜੇ ਤੱਕ ਈ ਸਭਿ ਚਿਕਿਤਸਾ ਭਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਪਾਈਨਤਾ
ਅਰ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੇ ਤੇ ਅਜੇ
ਸੁਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਕਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਦਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ
ਵਿਦਿਹਾਸ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ

[ਗ਼ੈਰਵਤਾ ਆਯੁਰਵੇਦ]

੨੯

ਜੇ ਹਥਾਕ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੀਕ (ਯੂਨਾਨ) ਦੇ ਪਤੀ ਮਹਾਂ ਥੀਰ "ਏ ਲੋਕ ਜੋਥਰ" ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਭਜਾਨਕ, ਮਾਰੂ, ਅਤੇ ਦੁਸਾਧਨ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੇ ਵੈਦ ਹਕੀਮ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੜੇ ਯਤਨ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਫਿਲਾਸਫਰ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਵਿੱਚ ਏਹ ਵਿਦਯਾ ਪਾਣ ਆਏ ਸਨ।

ਬਰਾਂ ਜੋ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਬਲਦਾਦ ਪਤੀ "ਮਲੀਕਾ ਹਾਰੀ ਰਈਦ" ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਰ ਦੀ ਹੋਰ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਅਤੀ ਗੁਲਕਾਰ, ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਸਮਝ ਦੇਖਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੀਰ ਬੱਖਰਾ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

"ਅਯੁਰਵੇਦ" ਨਾਮਕ ਪਰਸਿੱਧ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋ ਕੇ—“ਅਠਵੀ” ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੇ ਵਿੱਚਵਾਨ ਲੋਕ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਕੇ “ਆਯੁਰ ਵੇਦ” ਦੀ ਸਿੱਖਯਾ ਹੋਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕ, ਸਰਸਸ, ਅਤੇ ਵੇਦਾਨ, ਏਹ ਤਿੰਨ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਹਯੀਮੀ) ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਬ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਲਿਆਏ ਗਏ ਸਨ” ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਤਿੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ “ਚਰਕ, ਸੁਸੁਤ, ਨਿਦਾਨ” ਏਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ (ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ) ਨਾਮ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਬੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਉਲਥੇ ਹੋਇਆਂ ਹੋ ਪਯਾਣ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਕੀਮ ਜਾਲੀਨੁਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—“ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਵਿਦਯਾ (ਹਿੰਦੀ ਹਿਕਮਤ) ਪਹਲੇ ਪਹਲ ਭਾਰਤ ਵਰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚੋਂ ਯੂਨਾਨ ਅਤੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਈ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—“ਮੇਰੇ ਉਸਤਾਦ “ਅਫਲਾਕੁੰ” ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਥ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਕਾਲ ਯੁਗ ਦੇ ਭਵਲੰਭਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਸਾਰ ਭਾਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਖਤੀ ਤੇ ਉਕਰਾ ਕੇ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਮੇਂ ਦੇ ਅੰਬਰ ਪਾਈ ਰਖਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਪਤ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਖਤੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਗੱਭੀ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਏਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਅਤੀ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣਾ ! ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦ ਏਸ ਭੇਦ ਦਾ ਮੈਨੂੰ (ਹਕੀਮ ਜਾਲੀਨੁਸ ਜੀ ਨੂੰ) ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਸ ਤਖਤੀ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਗੱਭੀ ਕਈ ਦੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਰਜ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਹਾਂਨ ਵਿਦਯਾ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਰ ਗਏ ! ਤਦ ਮੈਂ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਤਖਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਭਾਰਤ ਵਰਥ ਦੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਭੱਭ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਯੋਗਸਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰੀ (ਭਾਰਤ ਵਰਥ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਵਿਦਯਾ ਦੀ) ਯੋਗਸਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਰਸ਼ੀ ਆਦਿ ਹਕੀਮ ਤਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਈ ਬਕਿਰਦਾਂ ਨੇ ਭੀ

[ਜੀਵੰਤੁ ਆਯੁਰਵੇਦ]

੫੩

ਭਾਰਤ ਵਰਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੇ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ।” ਏਹ ਕਾਲ ਕਜਾਨ ਬਾਸਕੁ ਤਥਾ ਚਰਕ ਬਾਲਕਟ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲ ਕਜਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਦੇ ਰੋਗ ਦੀ ਅਤੇ ਮਰਣ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਛਣ ਤਥਾ ਚਿਨ ਪਹਚ ਮਹੀਨੇ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਮਿਆਦ ਤੱਕ ਦੇ ਭੇਦ ਵੀ ਬੀ ਵੀਯੀ ਤਰਾਂ ਦੱਸੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸਿਧ ਡਾਕਟਰ ਚੰਨਾਜ ਦੀ ਆਯੁਰਵੇਦ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਯਾਖਯਾ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਹਾਂਨ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦੱਸ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ:—“ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਚਿਕਿਤਸਾਵਾਂ (ਹਕੀਮੀਆਂ) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ (ਆਰੰਭ) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਭਾਰਤ ਚਿਕਿਤਸਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸਦਾ ਰਿਣੀ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੇ. ਐਫ. ਰਾਯਲ, ਡੀ. ਆਰ ਐਲ. ਐਮ. ਜੀ. ਸੀ ਜੋਹੜੇ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦਾਲ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਡਿਆਨਕ ਮੈਡੀਕਲ ਬ ਵਿਭਾਗੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਇੰਡਿਯਾਵਰਤ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕੋ ਸਰਜੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਯਾਖਯਾਨ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—“ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਬਾਸਕੁ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੈ, ਅਰਥ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਯੁਰ ਵੇਦੀਯ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਐਰਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਤ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ

ਕੀ ਸਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਿਰਮਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਰੋਗ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝਿ ਰੋਗ ਵਿਚ ਕੌਰ ਦੇ ਬੀਜ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ)।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡਾਕਟਰ ਰਾਯਲ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ “ਐਸ. ਏ. ਐਨ ਦੀ ਅੰਟੀਕਿਊਟੀ ਆਫ ਹਿੰਦੂ ਮੈਡੀਸਨ” ਨਾਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:— “ਅਰਬਿਯਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਫ਼ ਲਿਖ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ “ਸਰਕ” ਅਤੇ “ਸਸਰਦ” ਨਾਮਕ ਦੋ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਾਲ ਲਿਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਰਸ਼ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੰਛਿਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਿਸਰ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਏ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਰਾਯਲ ਸੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:— “ਰੂਮ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ “ਅਲਮਜ਼ਰ” ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸਾਰੀ ‘ਵੰਦ ਹਕੀਮ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਸ ਵਿੱਚ ਏਹ “ਸਰਕ” ਅਤੇ “ਸਸਰਦ” ਅਰਥਾਤ “ਚਰਕ” ਅਤੇ “ਸੁਸੁਤ” ਭਾਰਤ ਵਰਗੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬਣ ਗਏ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਗੱਲ ਅੱਜ ਵੀ ਸਹੀ ਭੀੜੀ ਵੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ

[ਭੋਰਵਾਲਾ ਅਸਥਾਈਤਾ]

ਵਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ “ਆਜ਼ਰ ਵੇਚ” ਦੇ ਹਵਾਲਾ ਬਰਥਾ ਅਹਲੇ ਬੜੀ ਹੀ ਉੱਨਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੀ (ਜੋ ਅੱਧ ਸਾਫ਼ੀ ਸੁਢੇਰੀਆਂ ਦੀ ਹੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੋਠ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ)।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰੇਸ ਹੇਮੇਨ ਵਿਲਸਨ ਐਮ. ਏ. ਆਰ. ਐਸ. ਪ੍ਰੈਸੀਡੈਂਟਸ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਸਾਇਟੀ ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਡ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਕਾਲਜ ਆਫ਼ ਐਡਵੇਂਸੇਡ ਸੋ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਿਕਿਤਸਾ, ਜਯੋਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ (ਮੌਜੂਦਾ) ਹਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਿਰ ਪਹਲੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦਾ ਵੀ ਪੁਰਾਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਨਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੰਬੀਧੀ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਾਸਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸਿਆਣਪਾਂ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਠਿਰ ਵਾ ਵੇਟਾ ਭਰਾ ਨਕੁਲ ਵੀ ਪਸ਼ੂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁਣ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ “ਅਸ਼ੁ ਚਿਕਿਤਸਾ” ਆਦਿ ਕਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਖੇ ਸਨ।

ਭਾਸ਼ਣ ਪੁਰ ਭਗੀਯਨ ਦੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਕੂਈਨ ਸਾਹਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਏਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਰਜ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਿਸ਼ੀ ਅਨੇਕ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਤਾਂ ਦਾ ਭੂਮਨ ਕਾਮਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਦੇ ਨਵੀਂ

ਵਿਚਵਾਨ ਚਿਹਨਾਂ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਯਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਯਯਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਮੰਨਣ ਦੀ
ਖੁਸ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ” ॥

ਫਿਲਾਫੇਲਾਫਿਆ—ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯਯਾਨ
ਵਿਨ ਫਾਕਟਰ ਜਾਰਜ ਕਲਰਕ ਐਮ. ਏ. ਐਮ. ਡੀ.
ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਮੈਂ ਚਰਕ ਦੇ ਹਰ ਇੱਕ
ਅਧਿਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ
ਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਕਰਨ
ਵਾਲੇ ਸਾਰੀ ਫਾਰਮਾਂ ਕੋਪਿਆ ਤਥਾ ਨਵੀਆਂ ਫਾਰਮਾਂ
ਦੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ “ਚਰਕ” ਦੀ
ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤਣ ਤੇ ਅਕਾਲ ਮਿਤ੍ਰ
ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਰੋਗਾਂ
ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਪੁਰਾਣੇ ਰੋਗੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ”।
ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਅੰਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਪੀਖਣਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬੁਧ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦ੍ਰਵਜ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਦਵਾਈਆਂ)
ਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਰਗ
ਦੀ ਬਲਾਤ ਚਿਕਿਤਸਾ (ਸਰਜਰੀ ਅਰਥਾਤ ਚੀਰਨ
ਫਾਸ਼ਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਸਿਬਲ ਪੈਂਦੀ ਬਲੀ ਗਈ,
ਕਿਉਂਕਿ ਬੁਧ ਮਤ ਵਾਲੇ ਚੀਰਨ ਫਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ
ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਖਾਯ
ਵਿਚ ਸਸਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਅਧਮ “ਰਸੋਨ ਕਾਥਿਤੋ ਵੇਦਯੋ
ਮਾਨੁਖੋ ਮੁਲਕ ਆਦਿਓ। ਅਧਮ: ਸਸਤ੍ਰ ਦਾਹਾਫਾਸ਼ੀ
ਸਿਧ ਵੇਦਯਸਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰਕਾ” ॥ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ
ਪਿਛਾਣ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਬੁਧ ਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ

[ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ]

ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਐਸਪਾਲਾਜ ਬਣਵਾਏ ਸਨ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ
ਤੇ ਨਕਾਰੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਸ਼ੂ ਸ਼ਾਲਾ (ਪਿੰਜਰਾ ਪੋਲ)
ਭੀ ਬਣਵਾਏ ਸਨ, ਪਰ ਏਸ ਮਤ ਵਾਲੇ ਚੀਰਨ ਚਾਰਨ
ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਸੀਆਂ ਵੇਦਾਂ ਦੇ
ਹੱਥੋਂ ਏਹ ਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਨਾਈ ਆਦਿਕਾਂ
ਦੇ ਹੱਥ ਛੁਡ ਗਈ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਕੰਦਰ ਦੇ
ਆਵਨ ਤਕ ਭੀ ਚੰਗੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਸੀ ਅਰ
ਤਦ ਤਕ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ
ਵੇਤਾ "ਏਰਿਯਨ" ਨੇ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਰਤਵਰਸ਼
ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕਿੱਨੇ ਹੀ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਹਕੀਮ ਲਿਆਯਾ
ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਪ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਦ ਲਸਕਰ
ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਪ ਭੱਜਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ
ਸਾਥੀ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਚਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ
ਆਪਣੀ ਅਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤੀ ਤਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ
ਹਕੀਮ (ਵੇਦ) ਸੱਦਣੇ ਪਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ
ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ। ਨਰਕਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਨਾਨ
ਚਾ ਏਹ ਬੱਝਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਏਹ
(ਵੇਦਕ) ਵਿੱਦਯਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਹੀ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ ਤੇ
ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਭਾਰਬ ਵਰਗ ਦੇ ਹਕੀਮ (ਵੇਦ) ਵੱਡੇ ਆਦਰ
ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਸਕਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੇ
ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਰਤ
ਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸਿੱਖਣਾ ਕਰੋ। ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦੀ

ਚਿਕਿਤਸਾ ਨੇ ਭੀਰਵਾਤ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਅਲਾਹਦਾ ਹੋਏ
ਸਿਰ ਤਕ ਜੋੜਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਤਕ
ਅਜੇ ਤੱਕ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਨੇ ਸਰਜਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ।

ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਹਿਕਮਤ
ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਵਰਤ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ
ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹੋ ਕਿ ਸਦੀਆਂ
ਤੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਰਿਹਾ। ਅਰ
ਸਦਾ ਕਾਸਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੋਥੋਸਰ ਆਦਿ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ “ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ
ਇੰਡੀਅਨ ਲਿਟਰੇਚਰ” ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਦੇਸ
ਭਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ‘ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨ ਵਿੱਚ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਚਿਕਿਤਸਾਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ
ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਦੇਸ
ਭਾਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ
ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਹਾਰਾ ਤੇ ਭਾਰ ਲਿਆ ਹੈ।”

ਮਿਸਰ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਭਾਤ
ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ
ਅੱਡ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਭਾਰਤਵਰਤ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ
ਅਜੇਹੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹਨ ਜੋ ਮਿਸਰ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ
ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਹ ਭਾਤ ਭੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਚਿਕਿਤਸਾ
ਦਾ ਬਹੁਤ ਭਾਗ ਭਾਰਤਵਰਤ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਲਿਆ
ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਦਾ ‘ਇਬਨਸਿਨਾਵੀ’ ਹਕੀਮ
ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਿਖਦਾ

ਹੈ, ਚਰਕ ਨੂੰ ਲਾਟਿਨ ਵਿਚ “ਚਰਕ ਇੰਡਿਏਨਸ” ਲਿਖਿਆ ਹੈ। “ਅਲਲਾਊਨ” ਖੁਆਰਾ ਦੇ ਪਰਮਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਕੀਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤਿੰਨਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਕ ਦਾ ਮਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਰਬ ਦੇ ਅਲ-ਰਾਸੀ ਨਾਮਕ ਹਕੀਮ ਨੇ ਮੁੰਨੀ ਆਦਿ ਦਵਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਹਿੰਦੀ ਵੈਦ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਸਿੰਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿੰਦ ਵਾਲਾ “ਬਾਗ ਬਟ” ਸੀ। ਬਾਗਬਟ ਸੀਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਸਰਾ ਚਰਕ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਧੀ ਚਰ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀ ਚਰਕ ਇਕੋ ਹੀ ਨਾਮਯੁਕਤ ਮਲੀਯਾਉਲ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ‘ਚਰਕ’ ਅਤੇ ‘ਸੁਸੂਤ’ ਦੇ ਉਲਥੇ ਅਰਥੀ ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਸਨ, ਅਰਥੀ ਵਿਚ ਸੁਸੂਤ ਦੇ ਉਲਥੇ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਕਲੀਲੇਸਾਉਸੁਰਉਲਹਿੰਦੀ’ ਹੈ ਅਤੇ ਚਰਕ ਦਾ ਨਾਮ “ਅਵੇਸਨਯਾ ਰੇਖਬ” ਹੈ, ਇਹ ਉਲਥੇ ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ‘ਹਿਪਲਰ’ ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਬਾਨ ਵਿਚ ਅਰ ‘ਵੁਵਲਰਬ’ ਨੇ ਸਰਮਨ ਬਾਨ ਵਿਚ ਉਲਥੇ ਕੀਤੇ ਇਤਹਾਸ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਬਗੈਰ ਵਿੱਦਯਾ (ਏਨਾਟਮੀ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਦੋਂ ਚਾਰਤ ਵਾਖੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਕਿਤਸਾ ਅਤੇ ਸਸਕੂ ਕੀਤਾ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਵਿੱਦਯਾ ਵਿੱਚ ਭੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਅੱਜੇ ਤਕ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੧੦ ਵਿੱਚ ਪਰਾਵਰ ਈ ਵੱਲ ਮਹਾਤਮਾਂ ਯੂਧ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁਥਰੀ ਨਿਕਲੀ ਸੁਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ

ਜੇਹੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੀਕ ਤੋਂ ਬੀਕ ਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰਸ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਆਰਤ ਹੁੰਦੇਹੋਏ ਦੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ ਏਸ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਏਤਨੀ ਬੁਧੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਦਯਾਵਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਹੋਵਨਗੇ ਸੂਸਤ ਆਦਿਕ ਗੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਸਤੂ ਕ੍ਰਿਆ, ਬਸਤੂ ਦੇ ਨਾਮ, ਲੱਛਣ, ਭੇਦ, ਵਰਤਾਉ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਲਿਖੇ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਅਚਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ੋਕ ! ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੇਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ।

ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਣ ਵਰਗ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹੋਰ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਅਰ ਸਿਰੋਮਣੀ ਹੈ। ਜਿਸਤਰਾਂ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਅਨੇਕ ਚਤਨਾਂ ਦਾ ਈਸ਼ਾਰ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਚਾਰਣ ਵਰਗ ਦਾ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (ਆਯੁਰ ਵੇਦ) ਵੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇਮਾਨਸਿਕ ਅਰੋਗਤਾ ਅਰ ਸੁਖਦਾਏ ਅਨੇਕ ਚਤਨਾਂ ਦਾ ਈਸ਼ਾਰ ਹੈ।

ਅਚਰਜ ਔਖਧੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭੇਦ ਚਾਰਣ ਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ:-ਤਰਸਨੀ ਉਂਗਲੀ(ਬੀਬੀ ਦੇ ਨਾਲਦੀ) ਤੋਂ ਕੋਢੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰਣ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਗਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਜੇ ਉਂਗਲਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਉਂਗਲ ਉਠਾਈਸਾਥੇ, ਜੇਕਰਤੂਸਨੀ ਉਂਗਲੀ ਮੱਧਮਾਥੋਂ ਤਲੀ ਉਂਗਲ ਵੇਡਕੇ ਠੀਕ ਹਨ ਜਿੰਨੀ ੨ ਘੰਟੇ ਉਂਗਲ

[ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਆਸ਼ੂਰਵੀਯ]

ਇਨ੍ਹੇ ੨ ਕਮਰੇ ਹੋ ਜੇ ਕਮਰ ਹੋਵਨ ਤਦ ਉਂਗਲੀ ਚਕਰੇ
 ਭਾਂਗ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਰਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਭੀ ਜੇ ਮੁਕਲੀ ਹੀ
 ਕਾਲ ਸਕ ਕਾਏ ਹੋਵਨ ਤਦ ਉਂਗਲ ਦੁਠਾਈ ਹੋਈ ਭੀ
 ਭਿੰਨ ਜਾਵੇ ਭੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀ
 ਸੋਜ ਤੋਂ ਸਿਗਰ ਦੀ ਬਸ਼ਾ। ਚੇਹਰੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਬਿਖਰੇ
 ਦਾਕਾਂ ਤੋਂ ਆਤਸ਼ਕ ਦੀ ਬਸ਼ਾ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਦੇ ਖਾਲ
 ਜੇ ਬਿਖਰੇ ਭੋਭ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਧਾਰਨ
 ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਾਵਨਗੇ, ਜੇ ਅਧਿਕ ਧਾਤੁ ਸੁਆਏ ਰੋਗ ਹੋਵੇ
 ਤਦ ਪੀਲੇ ਸੋਹੇ ਜੇ ਸੁਪਨ ਚੰਡ ਹੋਵੇ ਤਦ ਪਾਂਝ ਰੋਗ ਦੇ,
 ਜੇ ਕੁਕਰਮ ਹਸਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਇ ਨਾਲ ਵੀਰਯ ਦਾ
 ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਦ ਪੀਲੇ ਕਾਲੇ ਸੋਹੇ ਖਾਲ ਹੋਣਗੇ।
 ਚੇਹਰੇ ਉਂ ਪੀਲੇ ਕਾਲੇ ਦਾਕਾਂ ਤੋਂ ਪਲੀਹ (ਤਿਲੀ) ਰੋਗ
 ਦੀ ਪਛਾਨ, ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਿਥਲਾਪਨ ਦੇਖ ਕੇ ਤਪਾਂ ਦੇ
 ਚਦਨ ਨਾਂ ਹਦਨ ਦਾ ਪਤਾ, ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਹੁੰ (ਨਾਮਨ) ਦੇਖਕੇ
 ਤਪਦਿੱਕ ਦੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਭਜਾਨ, ਕਰਚਨ ਦੀ
 ਹੀਸਲੀ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਰ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗਾਂ ਦਾ
 ਭਜਾਨ, ਪਸ਼ਾਬ, ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਂ
 ਖੇਤੀ ਪਰ ਪਸ਼ਾਬ ਕਰਵਾਏ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸੰਗਤ
 ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਭਜਾਨ ਆਧਿਕ ਬੇਅੰਤ
 ਕੰਡਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ
 ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਸੰਕੇਤਦਾ ਜਾਂ। ਏਹ ਭਜਾਨ ਆਸ਼ੂਰਵੀਯ
 ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਜੇ ਤਕ ਹੋਰ ਉੱਨਤ ਹੋਈਆਂ
 ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕੇ। ਜਬਮਨੀ ਦੇ
 ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਕਟਗਾਂ ਨੇ ਵਰਿਹਾਂ ਦੀ ਮੋਹਨਤ ਬਾਬ
 ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੁਝ ਆਸ਼ੂਰਵੀਯ ਹੋਰ ਕ੍ਰਿਪਾ

ਜਿਹੜੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਟਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਵੀਰ
ਭਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਰਮਨ ਭਾਕਟਰ ਅਚਰਸ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ
ਘਰ ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ
ਸਾਧਾਰਨ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ:-

“ਬਲਨੀਪਿਤ ਨਾਸ਼ਾਯਵਾਤਨਾਸ਼ਾਯ ਮਰਦਨੀ ।
ਦਮਨੀ ਕਥ ਨਾਸ਼ਾਯ ਸ੍ਵ ਨਾਸ਼ਾਯ ਲੰਘਨੀ ।

ਅਰਥਾਤ:-

ਨਿੱਥਾ ਤੇ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਇ ਮਰਦਨ ਵਾਤਨਸਾਇ ।
ਦਮਨ ਵਯਾਮ ਤੇ ਕਥਨਸੇ ਲੰਘਨ ਤੇ ਸੁਮਜਾਇ ।
ਭਾਰਤੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ ਲੰਘਨ ਦੇ ਭੇਦ ਆਇ ਹੀ
ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਜੇ ਨਵੇਂ
ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੋਭ ਰੋਗ ਦੀ ਚਿਕਿ-
ਤਸਾ ਵਿਚ ਲੂਣ ਤੇ ਸਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾ ਦੁਧ ਦਾ
ਪੇਂਚ “ਦੇਵਾਂ ਆਯੁਰ ਵੇਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਵੇਦਵਰਤਦੇ
ਚਨ ਜਿਸ ਦਾ ਵਲ ਰੋਗਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਕਟਰੀ
ਵਿਚ ਹੁਣ ਏਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਸੋਜ ਦੇ
ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਰਕਤ ਵਿਚ ਲੂਣ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ
ਵਾਸਤੇ ਲੂਣ ਨਹੀਂ ਖਾਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਲੂਣ ਨਾਂ ਚੋਣ
ਕਰਕੇ ਲਹੂ ਵਿਚੋਂ ਲੂਣ ਘਟਦਾ ਜਾਣੇਗਾ ਤੇ ਸੋਜ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ ! ਕੋਛਾ ਅਚਰਸ ਹੈ ਕਿ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਮੈਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ
ਹਸਾਰੀ ਬਰਸ ਪਹਲੇ ਦੱਸ ਕਏ ਹਨ ਚਿਹਨਾਂ ਵੀਆਂ ਹੀ
ਨਵੀਆਂ ਕਾਫ਼ਾ ਕੱਢ ਦੱਸ ਕੇ ਭਾਕਟਰ ਲੋਕ ਵਾਰ ।
ਬਾਹ !! ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ! ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹੀਂ ਦੇ ਕੁਣਾਂ ਵਾਲੇ
ਸਰਮਨ ਦੇ ਭਾਕਟਰ ਸੋਚਣੀਯਕ-ਵੀ ਜੀਤੋਂ ਤਕਾਏ

[ਭੋਗਵੰਤ ਆਸ਼ੁਰਵੰਤ]

੨੨

ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸੀਤ ਨੂੰ ਆਇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਹੀ ਭਾਕਟਰ ਲੋਕ ਵਰਤਨ ਲੱਭ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਭੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਮ ਲਾਭ ਉਠਾਏ ਅਤੇ ਏਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਕੁਝ ਭੇਦ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੁਸ਼ਟਾ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ 'ਧਰੀ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਨੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਅਥਾਵਤ ਹੈ ਕਿ:- "ਸਿਆਲ ਪੁੱਤਾਂ ਹੁਨਾਲ ਮਿਥਾਂ ਤੇ ਮੋਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ" ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਭਾਕਟਰ ਕੀਦਨੀਕਰ ਜੇਹਾ ਲਿਖੇਗਾ ਕਿ ਏਸ ਏਸ ਦੁਸ਼ਟਾ ਵਿਚ ਨਾ ਵਰਤੇ ਤਦ ਸਮਝਨ ਕੇ, ਜੇਹਾ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਯਤਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅੰਤ ਸਰਬੀ ਵਾਲੇ ਵਰਤਨੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਅਤਿ ਤਪਦੇ ਮਹਾ ਭਲ ਕਰਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਕਦੇ ਇਕ ਸਾਰ ਗੁਣਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ 'ਕਦੇ ਨਹੀਂ' ! ਪਰ ਨਵੀਂ 'ਚਿਕਿਤਸਾ' ਦਾ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ! ਭਾਰਤ ਵਰਗੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਮੁਢ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:-

“ਹੇਤੁ ਆਇ ਕਾਰਜ ਸਨਯ ਵਯ ਵੇਰ ਬਲਾ ਬਲ
ਵਿਭੇਦਣੀ । ਨਕੁ ਦਿਨ ਬਿਤੁ ਬੁਝੀ ਸਯਰ ਬਜਾਇ
ਕਾਲੋ ਯਥਾ ਮਲੀ”

ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਸ਼ਿਕ ਰੋਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਪਹਲੇ ਲੱਛਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲੱਛਨ, ਰੋਧ, ਰੂਪਾ ਘਟਾ, ਰੋਗੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਸਥਾਨ, ਰੋਗ, ਸਮਾਂ, ਚੰਦ, ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਲ

ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਵੋ। ਏਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਆਪ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੋਗਤਾ ਵਰਤਾਰਾ ਲਾਭਦੇਹ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਵਯਾਖਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਰੋਗ ਮਤਾਂ (ਵਿਸ਼ਵਾਸ) ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਹਾਕਿ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਉਦਾਹਰਣ ਰੋਗ (ਆਸੂ ਰੋਗਣ ਤੇ ਫਲਾਣੀ ੨ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਸ ਰੋਗਣ ਤੇ ਫਲਾਣੀ ੨ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰਾਂ, ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ, ਅਧੋਬਾਤ, ਹਿਰਥੀ, ਭਕਾਰ, ਬਮਨ ਆਦਿ ਰੋਗਾਂ ਤੇ ਅੰਭ ੨ ਫਲਾਣੀ ੨ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਏਹ ੨ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਏਹ ੨ ਉਪਾਏ ਹਨ, ਆਦਿ) ਕਈ ਹੋਰ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਏਧਰ ਵਯਾਖਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਸਰੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹੋਰ ਸੁਖ ਰੂਪ (ਬੋਹਰੇ ਵਿਚ), ਚਿਹਨਾਂ ਤੇ ਸੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਹੋ ਮੌਕਦਾ ਹੈ। ਨਸੂਨੇ ਵਾਸਤੇ "ਬੋਹਰੇ ਖਾਰਸ਼" ਲਵੋ, ਕੁਝ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਛਣ ਆਦਿ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਸ਼ੀਰਕ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਰੋਗ ਫਲਾਣੀ ਖੱਲੜੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਮ ਰੋਗ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ੨ ਕ੍ਰਿਮ ਇਸ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਚੇਵਨ ਨਾ ਖਤਾ ਲੱਕੜਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਸੁ ਤਸਵੀਰ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿ

[ਫਿਰਕਾਤ ਆਖਦੇ ਹਨ]

ਫਿਰਕਾਤ ਹੈ ! ਸੰਨ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ
 ਫਿਰਕਾਤ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪਲੇਗ ਪਈ ਤਦ ਦਾਸ ਦੇ
 ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
 ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਣਾ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਠੇ ਆਪਣੇ
 ਸਾਰੇ ਚੱਲਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ
 ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ:-“ਬਲੇ ਬੇਬਕ ਪਰ ਇਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਦੀ ਇਹਤਿਆਸ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਕੇ ਕੀਹ
 ਪ੍ਰੀਖਣਾ ਕਰੋਗੇ, ਦੁਸਾਹੇ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਕੀ ਸਮਝ ਹੈ
 ਮੈਂਕਦੀ ਹੈ ? ਖੈਰ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ
 ਨੇ ਦਾਸ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਪਰ
 ਫਿਰ ਮੈਂਕਦੇ ਹੀ ਆਲੋਚ ਦੇ ਰੋਗੀ ਵਾਂਗ ਪਰ ਥਾਂ ਦੇਖਣ
 ਵਾ ਸਾਂਝਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਆਪਣੇ ਸੁਝੇਬੀ ਚਿਕਿਤਸਾ
 ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠੀ ਪੁਸਤਕ “ਮਹਾਂ ਮਾਰੀ
 ਦਮਨ” ਇਸ ਰੋਗ ਤੇ ਲਿਖੀ ਜੋ ਪਹਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ
 ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਵਿਚ
 ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਜਿਸਦੇ ਪਹੁੰਚ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ
 ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਦੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਰਹੇ ਪਰੇ ਬਾਕੀ
 ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਸੀ ਕਿਸ ਉੱਨਤੀ ਤਕ ਹਨ ਪਰ
 ਅਜੇ ਪਏ ਹਨ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਹ
 ੪੦ ਸਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਾਸ ਨੇ ‘ਸੇਕੇਰੀ
 ਸਾਹਿਬ ਆਲਾਇੰਗੀਆ ਵੇਦਕ ਅੰਗ ਯੂਨਾਨੀ ਤਿੱਬੀ
 ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੀਦੀ ਭੇਟਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਯੋਕ ਸਸਟਨ ਦੇ ਨਗਰ
 ਕਉ ਪ੍ਰਦਾਰ ਬਹੁਤ ਸੰਕੁਚੀਤ ਰਾਂਦਾਸ ਵਲੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।
 ਅਤੇ ਇਹ ੨੫ ਪਸਤਕ ਭਾਰਤ ਹਿੰਦੂ ਵੇਦ ਹਕੀਮ
 ਸ਼ਾਸਤਰੀ ‘ਸੀਅੰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀ’ ਵਿਚ ਵੀ ਭੇਟਕੀਤੇ ਹਨ।

[ਵਿਰੋਧੀ ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ]

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਭਾਰਤ ਮਿਤੀ ਦੇ ਹੋ ਜਿਸ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 'ਤਦ' ਦੇ ਹੀ ਛਪੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਰਤਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਜਨ ਸੇਹਾ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੇ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਭੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ, ਜੇਹਾ ਕਿ:-ਰਾਜ ਯਖਸ਼ਾਂ (ਤਪਦਿੱਕ) ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਅਰ ਪਸਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੀੜਾਂ, ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਹ, ਅੱਠੇ ਪਹਰ ਹਲਕਾ ਤਪ, ਜੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਪੁਰਣ ਨਹੀਂ ਤਦ ਚਿਹ ਕਦੇ ਤਪਦਿੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਯਕਿਤ ਵਿਦ੍ਯਾ (ਮਿਗਰ ਵਿਚ ਫੌੜਾ) ਹੈ ਤਦ ਦਮੋਤ ਵਾਹੋਣਾਂ ਚਰਚੀ ਹੈ। ਜੇ ਰੋਗੀ ਮੇਦਸੀ (ਭਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ) ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਸ਼ਾਬ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਖਾਰਸ਼ ਤੇ ਭੀ ਮਧੁਮੇਹ (ਭਾਇਬਟੀਬ-ਚਯਾਬ ਤੀਸ) ਦਾ ਛਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਜਲੋਦਰ ਧੁਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਲ ਪੀਣਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਰੋਕ ਕਦੇ ਭੀ ਸੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸੱਕੇ ਗਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਉਨਮਾਦ ਰੋਕ ਵਾਲੇ (ਪਕਲੇ-ਬੁਢਾਈ) ਦੇ ਨੇੜ੍ਹ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਏਧਰ ਚੰਧਰ ਵਿਰਦੇ ਚੰਚਲ ਹਨ ਤਾਂ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਆਦਿਕ। ਅਜੇਹੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੇ ਇਹ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾ ਲਵੋ, ਇਹ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਇਹ ਪਾ ਲਵੋ ਆਦਿਕ ਕੁਝ ਸਾਡੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਚ

[ਯੋਰਥਤਾ ਆਯੁਰਵੇਦ]

੨੨

ਦੱਸੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿਚ ਰੋਗ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ੩
ਬਿਧਾ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ੨ ਬੀਜ ਵਧਾ ਲਵੋ ਅਜੇਹੀ ਘਟਾ
ਲਵੋ ਤਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਅੰਸ ਅੰਸ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਭੇਦ ਆਦਿ
ਦੱਸੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਅਜੇਹਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੰਯੋਗ ਵਿਰੁਧ ਅਰਥਾਤ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਮਿਲਨ
ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਔਲਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਸਰ
ਦੁਪਜ ਔਂਦਾ ਹੈ ਜੇਹਾ ਕਿ ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਪਨੀਰ ਮਿਲਾਕੇ
ਖਾਣ ਨਾਲ ਸੁਲ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਣਦਾ ਭਰ ਹੇਕੋਲੇ ਦੇ ਰਲ
ਕਾਲ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦਹੀਂ ਦੀ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਮੋਹ ਦੇ ਦੀ ਦਰਦ
ਜਾਰ ਹੋਜੇ ਦੇ ਹੋ ਜਾਵਨ ਦਾ ਭਰੇ। ਖਰਬੂਜੇ ਨਾਲ ਦੁਧ
ਖੀਵਣ ਤੇ ਹੋਜੇ ਦਾ ਭਰ ਹੈ। ਅੰਗ ਮੂਰਗ ਤੇ ਮਛਲੀ
ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਾਵਨ ਤੋਂ ਬਕਾਸ਼ੀਰ, ਸੁਲ, ਲਤਾਂ ਬਾਹਵੀ
ਦੀ ਦਰਦ ਹੋਵਨ ਦਾ ਭਰ ਹੈ। ਦੁਧ ਜਾਂ ਦੁਧ ਦੀ ਬਣੀ
ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਖਟਿਆਈ ਖਾਵਨ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ
ਦੀ ਜੋਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਛਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਧ, ਜਾਂ
ਬਹੁ ਜਾਂ ਸ਼ਹਦ ਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੋਤ ਕੁਸ਼ਟ ਆਇਕਰੋਗ
ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਸ ਨਾਲ ਦੁਧ ਵਰਤਨ ਤੇ ਬਿੰਮ ਹੋ
ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਵਰਤਨ ਵਿਚ ਯਿਅ ਪੁਰਾਣਾ
ਦੁਧਿ ਬਹੁ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਤਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ
ਅਸ ਖਾਵਨ ਤੇ ਕੋਹਰ ਆਦਿ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਮੂਲੀ, ਲਸਨ, ਸੁਹਾਂਜਨਾਂ, ਤੁਲਸੀ ਆਦਿ ਖਾਕੇ ਉਸੇ
ਅੰਗੇ ਦੁਧ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਲਹੂ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਦਿ
ਅਜੇਹਾ ਗਿਆਨ ਭੀ ਭਾਰਤ ਵਰਣੀ (ਆਯੁਰ ਵੇਦੀਯ)
ਵੈਦਿਕਤਾ ਜੇਹਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੇਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

“ਬਰਜੇਏ ਵੇਚਲੇ ਸੁਲੀ ਕੁਸ਼ਟੀ ਮਾਸੇ ਖਾਯ
ਇਸੇ ਖਿਯੀ। ਦੁਖ ਨੇ ਅਮਲੀ ਅਤੀਸਾਰੀ ਸਭ ਵੇਚ
ਖਰਦ ਸੁਖੀ” ॥

ਗੁਰੂ:—“ਕੁਸ਼ਟ ਮਾਸ ਨਵ ਜੁਰ ਘਿਰੇ ਸੁਲ ਰੋਗ ਮੇ
ਦਾਲ ਅਤੀਸਾਰ ਕੇ ਹੁਥੇ ਸੇ ਇਹ ਰੁਖਮ ਬੁਨਦਾਲ”

ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਰ ਚੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ।

ਇਤਨੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਸਫਲਤਾ ਹੀਦੇ ਹੋਏ
ਜੀ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਹੀਨ ਦੁਆ
ਵਿਥਨ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੇਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪਟਾਲੋਗਯ
ਹੈ ਕਿ:—ਸਦ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਵਿੱਚ ਆਪਸ ਦਾ ਵੇਰ
ਵਫ, ਲਗਾਈ, ਬਕਤੀ, ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ
ਵਿਥਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਭ ਮਰ ਗਈ ਸੀ,
ਸਦ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜਾਨ, ਮਾਲ, ਸੰਤਾਨ,
ਬਹੁ, ਬੇਟੀਆਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੀ
ਧਰਮ ਦੇ ਭੀ ਲਾਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਤੋਂ ਏਸ
ਆਸਿਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਉਲਟ ਗਿਆ। ਏਸ
ਦੁਆ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਦੇ ਆਏ ਚਿਕਿਤਸਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜ
ਦੀ ਮਦਦ ਹੋਵਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ
ਘਰੇਭਿਆ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਆਖਯੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ
ਹੋਏ ਆਈਆਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ
ਲਈਆਂ ਜੇਹਾ ਕਿ:—“ਅਲਫ਼ਸਲ ਅਚਰਜਾ” ਅਤੇ
ਕਰਾਬਾਦੀਨ ਕਾਦਰੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ
ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੁਸਖੇ ਜਿਉਂਕੇ ਤਿਉਂ ਗੰਗੇ ਦੇ ਹੋਏ ਹਨ
ਕਰਾਬਾਦੀਨ ਸੁਕਾਵੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਸਦੇ ਨੁਸਖੇ ਜੋ ਕਿਉਂ
ਹੋਏ ਹਨ ਸਭ ਏਸੇ, “ਕਰਾਬਾਦੀਨ” ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ

[ਚੋਰਵਰਤਾ ਆਪਣੀ ਸੀ]

ਮਿਲਦੇਹਨ ਸਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰਜੀਤ
ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਪਣੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਰਵਰਤਾ
ਚਿਕਿਤਸਾ ਉਂ ਸਿਰਮਣੀ ਸੀ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਭਾਵ
ਵਿਚਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵੀ ਉੱਨਤੀ
ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਚੋਰ ਵੇਤੀਹੀ ਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਉੱਮ ਜੇਹੀ
ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਕੁੰਬੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਿ-
ਕਿਤਸਾ ਨੇ ਅਸ ਫੇਰੇ ਲਾਏ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵ ਗਏ ਹੋਏ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਰਸ਼ਨ। ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਈ ਸਮਝ ਕੇ ਇਕ ਦਮ
ਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਏ। ਤੇ ਚਾਲ ਸੁਭਰੇ
ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾਦਾਰੀਓਂਕਾ ਵੱਸਣ ਲਾਗਿਆ। ਦੂਜੇ
ਅਸੇ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀਮ ਜੇਹੇ ਹੋ ਕਏ ਤੇ
ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਈ ਅੰਦਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੈਕੇ
ਮਰ ਕਏ। ਅੱਜ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ
ਰਾਜ ਦੀ ਬਰਕਤ ਚਰਕ, ਸ਼ਸਤਰ, ਯਾਗਭਟ ਆਦਿ ਵੀ
ਵੀਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਓਸ ਸਮੇਂ ਏਹ
ਸੁਖਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ
ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ
ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਹਿਤਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ
ਫੇਰਨ ਕਰਕੇ ਚਾਰੀ ਚਾਰ ਗ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭੁਲ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ
ਭਾਜ ਜਾਂਦਨ ਤੇ ਈ ਵੇਰ ਸੁਪਾਲੂ ਫਿਟਸ ਕਰਨ ਮਿੰਦ
ਵੀ ਭੁਤ ਭਾਜਾ ਹੇਠ ਅੱਜ ਥੱਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੰਚ ਆਪਣੇ
ਮੰਤਰ ਮੰਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰੋ ਏਸ ਦੇ ਫੇਰੇ ਭਾਜਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਵੇਦ ਤੇ ਹਕੀਮ ਖਿਲਕੇ ਸਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ
 ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਅਜੇਹੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵੀ ਹੋਣਗੀਆਂ
 ਲੋਕ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਰਿਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਕੰਧਲੀ
 ਢਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੋਹੇ ਪੋਪਕਾਰੀ ਪਾਸੇ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ
 ਆਯੁਰਵੇਦ ਵਿਦਿਆਲਯ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਜਿਸ
 ਵਿੱਚ ਸਸਤ ਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ਿਸ਼ਿਆਈ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਸਤੋਂ ਆਸ
 ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵੀ
 ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ
 ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਏਸ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਾਂ ਕੁਝ
 ਉੱਨਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ
 ਹੈ ਉਸਦਾ ਹਸਾਰਵਾਂ ਹਿਸਾ ਵੀ ਅੱਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਆਰ
 ਨਾ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ
 ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਵਨ
 ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਰੋਕ ਦੇ ਕਾਰਨ
 ਦਾਸਦੀ ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਵਿਚ ਜੋਹਜੋ ਆਏ ਹਨ ਸੋਧੋਹਜੋ ਜੋਹੋ
 ਦਾਸਦਾਪਤੀ ਵਜਾਖਣਾ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੧) ਪਹਲਾਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ
 ਯੋਗਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਪਹਲਾ ਕਾਰਨ "ਰਾਜਾ ਦੀ ਪੂਰੀ
 ਮਦਦਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ
 ਕਾਰਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਅਜੇਹੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਮੁਲਾਂ ਹੀ ਸਿਰੀ
 ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੇ ! ਸਿੱਧ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਅਤੀ ਕੁਟਕਾਰ
 ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਭਾ ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ
 ਸਕਦੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹਿੰਮਤੀ ਵੇਦ ਹਕੀਮ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ
 ਅਰਸਰਦਾ ਧਿਆਨ ਚਿਵਾਇਆ ਦੀ ਜਾਵੇ ਤਦ ਹਕੀਮ
 ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਸਮਾਜੀ

[ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਰੇ]

ਸਿਧਾਰਥ ਇਉਂ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਆਪ ਹੀ ਏਧਰ ਦਾ ਰਜਾਨ ਨਾਂ ਹੋਰਨ ਤੇ ਏਸੀ ਬਰਾਬਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੇਤੀ ਸਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਦੇਸੀ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਹਕੀਮੀ ਨਾਲ ਅਲਾਦਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਸਾਂਦਾ ਹੈ ਸਿਸ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਰੁਕਦੇ ਹੋਏ ਵਰਤਾਉ ਕੀਤਾ ਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਰਮ ਫ਼ਿਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਿੰਨੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਰ ਬੀਮਾਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਹਸਤਪਤਾਲਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਏਸੀ ਹਕੀਮਾਂ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਇਹ ਰੁਕ ਜਾਵਣ ਤਦ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀਹ ਗੁਣਾਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਜੀ ਪਰਮ ਫ਼ਿਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭੀਨਾਂ ਭਲਾ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਏਸ ਤੇ ਏਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(2) ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਏਸੀਆਈ ਦਾ ਸੁਦੇਸੀ ਚਿਕਿਤਸੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਝਾ ਖਰਚ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ ਅਰ ਨਾਂ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਵੀਹਵੀਹ ਡਾਕਟਰ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਤਬਾ ਇੱਕ 2 ਰੋਗੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਰੋਗ ਔਖਾਪੀ ਦਾ ਨਿਰਨਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(3) ਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀਨ ਵਿਦਯਾਵਾਂਨ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੋਜਰਖਦੇ ਹਨ, ਨਾਂ ਲਿਖ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਂਲੋਕ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

[ਚੌਥਾ ਕਾਨੂੰਨ]

(੪) ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਾਰੇ ਮੁਰਖ, ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅਸਿੱਖ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਕੀਮ ਬਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਾਸਤੇ ਦੁਖ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਸਾਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਨ੍ਹਾਂ ਚਿਕਿਤਸਾ ਆਸਾਨੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਖੇ ਆਸਾਨੀ ਵਿਖੇ ਆਸਾਨੀ ਮਰਤਿਆਨਾਂ ਮਰਤ ਰੁਖ ਪ੍ਰਿਥ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜੇ ਵੇਦਕ ਆਸਾਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਦਵਾਵਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣੇ, ਚੰਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ—
 ਚਿਕਿਤਸਾ ਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਿਖ—ਅੰਗ ਦੇ ਅੰਗਜਾਚ—ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਖੰਭਾ ਜਾਂ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਪਰ ਮੁਰਖ ਵੇਦ ਹਕੀਮ ਦੀ ਦਵਾ ਖਾਣੀ ਬਹੁਤ ਭੁਲੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਕਿ "ਰੋਕ ਦਾ ਆਰਾਮ ਬਚ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮੁਰਖ ਵੇਦ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ" ਅਜੇਹੇ ਚੌਥੀ ਹੀ ਚੌਥੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨਾਦਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰ ਜਾਂ ਰੋਕ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ।

(੫) ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਮਿੱਠਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਦਵਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੁਲਦਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਬਦੇਸ਼ੀ ਦਵਾਵਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੇਰੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਬੜਾ ਤੇ ਆਸਾਨੀ ਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(੬) ਜੇਕਰ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਚੌਥੇ ਬਹੁਤੇ ਕਠਿਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਦੇ

[ਚਿੰਤਨ ਆਲੋਚਨਾ]

ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ੨ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਖੀਆਂ ਥਿਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੭) ਸੱਤਵਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗੀ ਸਭਨਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਨਕ ਸਾੜ ਦੇ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵਲੋਂ ਹੀ ਅਸੇਹੇ ਸੌਜਨਾਂ ਦੀ ਉਚੀ ਦੇਸ਼ਰ ਫੇਰਲ ਵਾਸਤੇ ਪੀੜੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੮) ਅੱਠਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿੱਚਨਾ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਆਪਣੀ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਖੁਦਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾਲਯ, ਚਿਕਿਤਸਾਲਯ, ਪ੍ਰਸਤ-ਕਾਲਯ, ਵਿਦਯਾਲਯ ਅਰਥਿਕਮਤਸੰਬੰਧੀ ਨਮਾਇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ੀ ਉੱਨਤ ਦਸਾ ਵਿਚ ਹੋਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਦ ਤੋਂ ਅਲਇੰਡੀਆਵੈਦਕਅੰਮ੍ਰਿਤਾਲਯੀ ਤਿੰਨੋਂ ਕਾਨਫਰੰਸਵਲੋਂ ਨਮਾਇਸ਼ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਚ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਸਤੂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉੱਦਮ ਲਕਾਭਾਰ ਹੋਵੇ। ਰਿਹਾ, ਤੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇਸ਼ ਚਿਤਕਾਰੀ ਬਜ਼ਰਕਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਏਸੇ ਚੇਤਨਤਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤਦ ਭੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਆ ਪਹੁੰਚਣਗੇ ਜਦੋਂ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਪਹੁੰਚਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਪਾਲੂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਯੋਗਦਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਏਸ

ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੇਰ ਪਹਲੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸੁਦੇਵੀ ਚਿਕਿਤਸਾ ਵੱਲ ਹੋ ਆਵੇਗੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਵਰਨ ਕਿ ਫੇਰੀ ਹੀ ਇਹ ਦਿਨ ਦੇਖਣੇ ਨਸੀਬ ਹੋਵਨ। ਆਰ ਏਹ ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਜਿਸਦੀ ਬਰਕਤ ਹਰ ਇਕ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਉ ਨਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਸੁਭਿਤਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਚਾ ਅਟੱਲ ਅਕਾਲ ਵਧਦਾ ਫਲਦਾ ਰਹੇ।

ਅੰਤ ਤੇ ਦਾਸ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਲ ਸਾਰਾ ਆਪ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਖਾਲਸਾ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੀ ਕੀ ਵਤਹ ॥

ਵੈਦਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾਮ	ਭਾਕਟਰੀ ਨਾਮ
ਯੁਗਮੰਕਯੰਤ੍ਰ	Book
ਜਲੰਦਰ ਯੰਤ੍ਰ	Capula
ਮੁਢਿਕਾਯੰਤ੍ਰ	Trocar
ਕਰਪਤ	Bone saw
ਮਾਰਘੋਯੰਤ੍ਰ	Rectal speculum
ਯੰਗੁ ਜੀਤ੍ਰਾਣਯੰਤ੍ਰ	Fingershield
ਧੁਚੀਯੰਤ੍ਰਾਣਿ	Needles
ਫਿਕ ਝਾਲਯੰਤ੍ਰ	Hooks
	ਹੁਕੱਸ
	ਕੋਨੁਲਾ
	ਟ੍ਰੋਕਾਰ
	ਬੋਨਸਾਅ
	ਰੈਕਟਲਸਪੇਕੂਲਮ
	ਫਿੰਗਰਸ਼ੀਲਡ
	ਨੀਡਲਜ਼
	ਹੁਕੱਸ

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰਨਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ !

ਸਹਿਤ ਦੇ ਸੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਸੁਏਬਛਾਛਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਕੀ ਦੀਆਂ ੧੯੧੨ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ
ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਫੋਟੀ ਸਿੱਖ ਅੰਸੂਕੇਸ਼
ਲ ਕਾਨਫ੍ਰੰਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਫੋਟਾ ਕੀਤੀਆਂ
ਥੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਪਾਠਕ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਏਸ ਲੜੀ ਦੇ
ਪੁਸਤਕ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਬੰਧੀਆਂ
ਅਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ
ਯੋਗ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਨਮੂਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਖਰੀਦ ਕਰੋ।
ਏਸ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤੀਤ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਵੇਦ ਮਿਉਨਿਸਿਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਐਡੀਟਰ
ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਪਤ੍ਰ ਹਨ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੁਚੀ ਪਤ੍ਰ ਅੰਗ
ਮੰਗਵਾਕੇ ਦੇਖ ਲਵੋ।

ਸੇਵਾਯੋ ਦੇ ਵਿਗਾਰ

ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ
ਹਥਾਰਾਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੰਦਰ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਤੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਲੋਕ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਵਣ
ਜੋ ਪਹਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਵਣ ਪਰ ਹੀ ਹੋਰ ਛਪ ਸਕਦੀਆਂ
ਹਨ, ਇਸੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਰਿਆਇਤ ਦੇ
ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਉਦਮ
ਸਭਨ ਤਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੂਰਣ
ਸਕਦਾ ਹੈ ॥ ਦਾਸ-ਸੇਤ ਸਿੰਘ ਮਨੋਜਰ ਸੁਏਬ ਛਾਪ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਏਸੀਸੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਪੰਜਾਬ)

ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੁਧਾਰ।

ਗੁਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ੧੨੩੪ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਸ ਇਕ ਦੇ
ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

(੧) ਆਤਮ ਸੁਧਾਰ।-), (੨) ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ
ਰਸ।), (੩) ਸੁਧਾਰ ਕੁਲਾਂ ਦੀ ਚਾਲ।), (੪) ਵਪਾਰ
ਸਿਖਤ।-), (੫) ਆਤਮ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ।), (੬)
ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੁਰਦਾ =), (੭) ਕੁਲ ਕੁਲਾਂ ਨਾਰਦ-)
(੮) ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ-), (੯) ਵਿਸਤ੍ਰੀ
ਧਰਮ ਸਿਮਰਤੀ ਸਾਰ-), (੧੦) ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਰਪਨ =),
(੧੧) ਗਹਿਣਾ ਮੰਗਣ ਦੇ ਯੋਗਤਾ।), (੧੨) ਅਨੰਦ
ਵਿਆਨ ਦਰਪਨ।), (੧੩) ਸੁਖੀਲਾ ਰੂਪ।), (੧੪)
ਰਾਮੇਂਦੁ ਕੌਰ =), (੧੫) ਸੁਖਮਸਰਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।-), (੧੬)
ਕੁਝਾਨ ਕੌਰ।), (੧੭) ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਪਨ।-), (੧੮)
ਕੌਰ ਬਹਾਦਰ ਕੌਰ ਸਿੰਘ =), (੧੯) ਕਮਾਈ ਦੀ
ਬਰਕਤ।), (੨੦) ਅਧਾਨ ਦੇ ਦਿਨ ਤੇ ਮੰਡਾਨ ਸਿਖਤ।),
(੨੧) ਇਲਾਜ ਬੇਦਯਾ।), (੨੨) ਸੱਪ ਦੀ ਰਹਰ
ਦੇ ਸਿੰਘ ਇਲਾਜ-), (੨੩) ਅਰੋਗਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-),
(੨੪) ਕੁਝਾਲ ਤੇ ਮੇਰਲੀ ਤੋਂ ਲਾਭ-), (੨੫) ਕਉ,
ਪਦਾਰਥ ਕੁਟ ਸਿੰਘ-), (੨੬) ਸਰਾਨ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਮਾਤਾ
ਪ੍ਰਬੋਧ।), (੨੭) ਬੈਠਨ ਵਿਚਾਰ ਰਚਨਾਵਲੀ।), (੨੮)
ਸਿੱਖ ਸਿਖ ਆਗਾ।), (੨੯) ਸੋਭਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-), (੩੦)
ਕੌਰ ਪ੍ਰਬੋਧ ਆਸਤ।), (੩੧) ਸੰਭੋਧ ਸੰਪਤੀ ਆਸਤ
-), (੩੨) ਯੋਗਤਾ ਅਸਫਲ ਬੇਦਯਾ), (੩੩) ਮਨ
ਦੀ ਦਮਨ।-)

ਪਤਕ-ਸ਼ਿਨੇਸਰ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਸੀ

ਗੁਰਨ ਭਾਸ਼ਨ (ਪੰਜਾਬ)